

‘מלחמות הנייר’ של העיתונות הישראלית בשנות המדינה הראשונות

יחיאל לימור, עמוס בלובשטיין-נבו

מבוא

פרק מרתק בתולדות העיתונות במדינת ישראל, שטרם זכה לעיון ולמחקר הולמים, הוא סיפור ‘מלחמת הנייר’, שבו היתה העיתונות כולה מעורבת כמעט מיומה הראשון של המדינה ועד סמוך למחצית שנות החמישים של המאה הקודמת. שני הצדדים ל‘מלחמת הנייר’ היו הממשלה והעיתונות. בצד אחד ניצבה הממשלה הצעירה, שהתמודדה עם קליטת גלי עלייה גדולים, מצוקה תקציבית ומחסור חמור במטבע זר, וניסתה לקצץ ככל יכולתה ביבוא, בין היתר של נייר, כדי להפנות את המשאבים הדלים לצרכים החיוניים ביותר; ובצד השני ניצבה העיתונות, שמבחינתה היה הנייר חומר גלם חיוני שבלעדיו עיתונים וכתבי עת לא יכולים לראות אור בדפוס.

למעשה, הנייר היה עילה לא למלחמה אחת אלא לסדרה של מלחמות, שכן לצד המלחמה הגדולה בין הממשלה ובין העיתונות, התקיימו לפחות שש מלחמות נפרדות: בין העיתונות המפלגתית לעיתונות המסחרית; בין עיתוני הבוקר לעיתוני הערב; בין העיתונים המפלגתיים לבין עצמם; בין העיתונות העברית לעיתונות הלועזית; בין העיתונים היומיים לכתבי העת; ובין העיתונים וכתבי העת להוצאות הספרים.¹

המאמר הנוכחי, המבוסס על תיעוד ארכיוני עשיר,² מספר את סיפורה של ‘מלחמת הנייר’ ומתמקד בעימות הארוך בין העיתונות היומית ובין הממשלה, ובחלק מהעימותים

1 גם הוצאות הספרים נאלצו לקצץ בצריכת הנייר שלהן, ולא פעם התעוררה אצל מקבלי ההחלטות השאלה מה חשוב יותר, נייר עיתון או נייר ספרים. העיתונים טענו כמובן שמגיעה להם זכות קדימה בקבלת נייר, בגלל תדירות הופעתם ובגלל תפוצתם הגדולה. לא פעם האשימו העיתונים, כי המו"לים מדפיסים ספרים חסרי ערך שרק גורמים נזק למדינה, או שהם משתמשים בנייר עיתון להדפסת ספרים. ראו פרטיבל הוועדה לענייני נייר, 27.2.1951, ארכיון המדינה (להלן א"מ), כ 29/2; פרוטוקול ישיבת הממשלה, ישיבה מ"ד / שי"א, 17.5.1951, עמ' 46; מ' ברטור, סגן מנהל האגף הכלכלי במשרד החוץ לשר המסחר והתעשייה, 22.11.1951, א"מ, 4538/43 (להלן ייעשה שימוש בקיצור מסו"ת לציון משרד המסחר והתעשייה).

2 בין הארכיונים שבהם נעשה שימוש במחקר הנוכחי: ארכיון המדינה, הארכיון הציוני המרכזי,

בתוככי העיתונות. הוא חושף שיטות וטכניקות שנקטו על ידי העיתונות במאבקה למען ליטרת הנייר, וכן מערכות של אינטרסים פוליטיים וכלכליים ואף יחסים ויצרים אישיים בין הצדדים השונים. חשיבות המאמר, בראש ובראשונה, בכך שהוא כמו המצע עובדתי מוצק לסיפור ראשית ימיה של העיתונות במדינת ישראל הצעירה – בדומה למצע העובדתי שהציג למשל פרנק מוט במחקרו הקלאסי על תולדות העיתונות בארצות הברית,³ מצע שהיה בסיס חיוני למחקר אינטרפרטיבי, כפי שהדגיש חוקר התקשורת האמריקני תיאודור פיטרסון.⁴ דווקא משום שמרבית המחקרים שנערכו עד כה על תולדות העיתונות במדינת ישראל משרטטים, במשיכות מכחול גדולות, תהליכים התפתחותיים,⁵ מעין תהליכי מקרו, יש חשיבות להתמקדות ברמת המיקרו של מקרי מבחן, היוצקים תשתית עובדתית איתנה לשרטוט דיוקנם של התהליכים.⁶ מזווית הראייה של חקר התקשורת מאיר המאמר שני היבטים השלובים זה בזה: האחד עניינו תקשורת פוליטית, וליתר דיוק יחסי ממשל-תקשורת, והשני עניינו היבטים מוסדיים-תפקודיים של תעשיית תקשורת ההמונים.

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל הונהג בה משטר צנע, שכלל פיקוח והגבלה על מוצרים וחומרים הן לציבור הרחב הן לתעשיות השונות. השליטה הממשלתית על הקצבת הנייר וחלוקתו לעיתונים נבעה מכך, אך היתה גם ביטוי מוחשי לתפיסת השלטון את תפקידם של אמצעי התקשורת ואת חשיבותם. במקרה זה נגעו הדברים לעיתונות המודפסת,⁷ הן העיתונות כולה הן העיתונים שזכו להעדפה מצד הממשלה. כלכלה מדינית משמעותה המעשית היא הקצאת משאבים, וכהגדרת יאיר אהרונ, 'אין כיום משק

ארכיון אגודת העיתונאים בתל אביב (להלן אא"ע), ארכיון מעריב, וכן ארכיונים פרטיים, וביניהם ארכיון עובד בן-עמי (להלן אב"ע) וארכיון עזריאל קרליבך.

3 Frank Luther Mott, *American Journalism*, Macmillan, New York 1969

4 מצוטט אצל, James Carey, 'The Problem of Journalism History', *Journalism History*, 1, (1974), p. 3.

5 דוגמאות בולטות לכך הן דן כספי ויחיאל לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**, עם עובד והאוניברסיטה העברית בירושלים, תל אביב 1992; מרדכי נאור, 'העיתונות בשנות החמישים', בתוך חנה יבלונקה וצבי צמרת (עורכים), **העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 215-226; יחיאל לימור, 'תקשורת המונים בישראל', בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, ב, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2003, עמ' 1017-1103; עוז אלמוג, **פרידה משרוליק**, זמורה-ביתן ואוניברסיטת חיפה, חיפה ואור יהודה 2004; אורן סופר, **תקשורת המונים בישראל**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2011; Oren Meyers, 'Israeli Journalism during the State's Formative Era: Between Ideological Affiliation and Professional Consciousness', *Journalism History*, 31, 2 (2005), pp. 88-97.

6 דוגמה חשובה למחקר על התקשורת בישראל, המציג ראייה תהליכית המעוגנת היטב ברובד העובדתי, היא ספרו של רפי מן, **המנהיג והתקשורת: דוד בן-גוריון והמאבק על המרחב הציבורי 1948-1963**, עם עובד ואוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2012.

7 חשיבותה של העיתונות המודפסת ומעמדה נבעו גם מכך שהרדיו, ששידוריו (ברשת יחידה) היו מצומצמים למדי, לא היה עדיין באותן שנים בן בית בכל רחבי המדינה, ואילו הטלוויזיה הצטרפה אל מפת התקשורת בישראל רק בשנת 1968.

מודרני הפועל אך ורק בהתאם לכללי השוק החופשי;⁸ והדברים נכונים גם לגבי תעשיית התקשורת. ואמנם, גם במדינות דמוקרטיות מודרניות יש בידי השלטון כלים מגוונים כדי לסייע לאמצעי התקשורת, או לחלופין להצר את צעדיהם.⁹ במקרה הנוכחי, כפי שיובהר להלן, הקצאת המשאבים לטובת התקשורת היתה בעלת פן מעשי כפול: האחד, הקצאת המשאבים (מטבע זר) לרכישת נייר בחו"ל; והשני, ההחלטה כיצד תבוצע חלוקת הנייר בין העיתונים וכתבי העת השונים, קרי: מי יקבל מה וכמה. מההיבט המוסדי התפקודי מהווה 'מלחמת הנייר' מקרה מבחן להתמודדות קיומית של עיתונות מודפסת, יומית ותקופתית, עם אתגרים הנובעים ממחסור בחומרי גלם חיוניים, מאילוצים כלכליים, מקשיים תפקודיים, מפיקוח ממשלתי ואף מיריבויות בתוך תעשיית העיתונות.

רקע היסטורי

סיומה של מלחמת העולם השנייה היה, מבחינות רבות, ראשיתו של עידן חדש לעיתונות בארץ ישראל. בימי המלחמה סבלה העיתונות ממחסור חמור בנייר, שהוא חומר גלם חיוני לייצורם של עיתונים. בגלל המחסור אף שקלו שלטונות המנדט לסגור את מרבית העיתונים, ולא לאץ את היישוב היהודי להסתפק בעיתון יחיד.¹⁰ כאשר הסתיימה המלחמה הוסרה אימת הצוללות הגרמניות – ששוטטו במי הים התיכון והטביעו אניות מלחמה בריטיות, וגם ספינות סוחר שהובילו ציוד ואספקה לארץ ישראל – וחודש היבוא החופשי של מוצרי מזון ומוצרי צריכה לארץ ישראל.¹¹ השנים שבין סיום המלחמה ובין הקמת מדינת ישראל היו שנות פריחה כלכלית ביישוב היהודי. הביקוש הרב מצד הצבא הבריטי הגדול שחנה בארץ ישראל תרם אף הוא לשגשוג הכלכלי.¹² הפריחה

- 8 יאיר אהרוני, **הכלכלה הפוליטית בישראל**, עם עובד והאוניברסיטה העברית בירושלים, תל אביב 1991, עמ' 9.
- 9 על האמצעים השונים שבהם נוקטות ממשלות כדי לסייע לאמצעי התקשורת, או כדי להשפיע עליהם, ראו בין השאר דן כספי ויחיאל לימור, **תקשורת המונים**, ג, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1996; Robert G. Picard, *The Press and the Decline of Democracy*, Greenwood, CT 1985.
- 10 על 'מלחמת הנייר' בימי מלחמת העולם השנייה ראו בהרחבה יחיאל לימור ועמוס בלובשטיין-נבו, 'המלחמות בתוך המלחמה: המאבק על הנייר להדפסת עיתונים בימי מלחמת העולם השנייה', **קתדרה** (בדפוס).
- 11 מסיכום הפעילות של הצוללות הגרמניות בים התיכון במלחמת העולם השנייה עולה שהן הטביעו יותר מ-190 ספינות סוחר ואספקה, בנפח כולל של למעלה מחצי מיליון טון, וזאת נוסף על הטבעת למעלה מ-40 ספינות מלחמה בריטיות. ראו uboat.net/ops/med_warships.html (אוחזר ב-12.6.2017).
- 12 מרדכי נאור ודן גלעדי, **ארץ ישראל במאה העשרים: מיישוב למדינה 1900-1950**, משרד הביטחון, תל אביב 1990, עמ' 345.

נתנה אותותיה גם בעיתונות: מספר הקוראים גדל בגלל השיפור במצב הכלכלי שאפשר לרבים לרכוש עיתון יומי, וגם בגלל הגידול במספר הקוראים שהגיעו עם גלי העלייה. כן גדל היקף המודעות, שהן מקור הכנסה מרכזי, ולפעמים העיקרי, של העיתונות המודפסת. לא היה עוד מחסור בנייר.¹³ יבואנים פרטיים ייבאו נייר ממדינות שונות ובראשן פינלנד, קנדה וארצות הברית, וכן ממדינות במערב אירופה ובמזרח.¹⁴ מפת העיתונות פרחת והתעשרה בעיתונים רבים – יומונים, שבועונים, ירחונים וכתבי עת. בצד העיתונות המסחרית התפתחה עיתונות מפלגתית ענפה, בייחוד בשפות לוועזיות. המפלגות השונות הבינו שהעיתון הוא גשר של נייר אל לבם ותמיכתם של רבבות העולים החדשים שהגיעו ארצה במבצעי ההעפלה בניצוחו של המוסד לעלייה ב, ומכונות הדפוס פלטו שפע של פרסומים עיתונאיים בשפות לוועזיות.

החגיגה העיתונאית לא נמשכה זמן רב. בתוך כשנה מיום הכרזת המדינה הופעל משטר צנע קפדני,¹⁵ והעיתונות נקלעה למשבר נייר ממושך. למשבר היו שתי סיבות עיקריות: האחת, לרשות משרד האוצר עמדו משאבים מוגבלים ביותר של מטבע זר, וכיוון שהמדינה נזקקה ליבוא חיוני בתחומים שונים – ובראשם ביטחון ומזון – הקצבת מטבע זר ליבוא מצרים ושירותים אחרים היתה תחת פיקוח חמור ונעשתה במשורה. הסיבה השנייה נעוצה במחסור חמור בנייר שנוצר בשוק העולמי. בעקבות כך עלה מחיר הנייר, והדבר הקשה עוד יותר על הקצבת מטבע זר (דולרים, ליש"ט או מטבעות אירופיים אחרים) לרכישת נייר מיובא.

מה היתה הסיבה למשבר הנייר העולמי? בתזכיר פנימי, שהוכן במס"ת, צוין שהמשבר החל בשנת 1949 ובעקבותיו כמעט הוכפל מחיר הנייר.¹⁶ מצוקת הנייר העסיקה גופים בין-לאומיים שונים, ביניהם אונסק"ו, והנושא אף נדון בוועידה הכללית השישית של הארגון שהתכנסה בפריז. כן נדון הנושא על ידי איגוד המו"לים הבין-לאומי, שתבע 'חלוקה צודקת יותר' של נייר בין המדינות השונות בעולם. החשש מפני החרפת המשבר הביא לאגירת נייר במדינות שונות באירופה, דבר שהגביר את המחסור בנייר וגרם להעלאת מחירו.

13 על התפתחות תעשיית הנייר בעולם ראו לדוגמה Juha-Antti Lamberg (ed.), *The Evolution of the Paper Industry 1800-2050*, Springer, Dordrecht, 2012; Alexander Monroe, *The Paper Trail*, Penguin, New York 2014.

14 פרטים על המקורות לאספקת הנייר עולים משורה של מסמכים ממשלתיים, וכן מהתכתבויות בין העיתונים ובין משרדי הממשלה שטיפלו בנושא הנייר. ראו לדוגמה מכתב של זלמן לוינברג ממעריב למשרד האספקה והקיצוב, 24.4.1950, א"מ, ג 1812/9; ומכתב של מנהל ענף הנייר במס"ת למנהל ענף במשרד זה, 'המצב באספקת נייר עיתון', 2.1.1951, שם.

15 על משטר הצנע היה אחראי משרד האספקה והקיצוב שבראשו עמד ד"ר דב יוסף. המשרד ניהל בין השאר את היצוא והיבוא במדינת ישראל, עד שהפסיק את פעולתו עם הקמת הממשלה החדשה בנובמבר 1950, וסמכויותיו חולקו בין משרדים שונים, בראשם מס"ת ומשרד החקלאות. על תקופת הצנע ראו לדוגמה מרדכי נאור, 'הצנע', בתוך: 'הנ"ל' (עורך), *עולים ומעברות 1948-1952*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1986, עמ' 97-110; וכן נחום גרוס, 'כלכלת ישראל', בתוך יבלונקה וצמרת (עורכים), *העשור הראשון*, עמ' 137-150.

16 תזכיר, 30.9.1951, א"מ, ג 4538/43.

ב־1951 התכנסה באמסטרדם הוועידה הבין־לאומית לשאלות העיתונות הסוציאליסטית, וקראה להקים ארגון בין־לאומי שידאג להגדלת ייצור הנייר ולהספקתו לעיתונים בכל העולם בצורה שוויונית ובמחירים נמוכים, כדי למנוע פגיעה בחופש הביטוי ובחופש העיתונות. בגילוי דעת שפרסמה הוועידה הודגש כי 'המחסור בנייר עיתונות ומחיריו הגבוהים בולמים את החופש של כל מפעלי העיתונות בשעה חמורה למאבק למען החופש, ומחלישים במידה ניכרת את יעילות העיתונאות החופשית והדמוקרטית בעולם'.¹⁷ את המשבר העולמי בשוק הנייר אפשר לראות גם כחלק מהמציאות הפוליטית הכלכלית הגלובלית, על רקע התערעורות היחסים והתפתחות 'מלחמה קרה' בין ארצות הברית ומדינות המערב ובין ברית המועצות וגרורותיה. תיאר זאת בלשון ציורית שר האוצר, אליעזר קפלן, בנאומו מעל דוכן הכנסת:

בעולם פשט מצב רוח של ערב מלחמה. חרדה לקראת הבאות, חוסר ודאות. העולם מתחמש, ההוצאות על הגנה גדלות. ריבוי ההוצאות גרם להאמרת מחירים בארה"ב ב־7% בממוצע. ברוב הארצות התייקרו המחירים ב־10% בממוצע. חומרי הגלם האמירו אף בלמעלה מזה. האינפלציה גוברת. הייצור אינו מספיק להדביק את הדרישה הנוספת, מדינות מטילות מגבלות שונות על מוצרים שונים [...] בתכנונו צריכים אנו להביא בחשבון, כי שוב נהפך השוק העולמי משוק שבו שולט הקונה לשוק שבו שולט המוכר. במידה רבה – אף לשוק של קיצוב ופיקוח [...] שאלת הכנת המלאי הופכת, אפוא, לשאלת חיים.¹⁸

לקראת מחצית 1952 חל שיפור בשוק הנייר בעולם, וכתוצאה מכך ביטלה ארצות הברית את הפיקוח על יצוא נייר עיתון. השיפור גרם בתוך חודשים אחדים לירידה חדה במחירי הנייר בשוק החופשי הבין־לאומי, מ־287–336 דולר לטון נייר ל־190 דולר לטון בלבד. בעקבות השינויים בשוק הנייר החליטה הוועידה הבין־לאומית לחומרי גלם (IMC – International Material Conference) להפסיק, ולו זמנית, את פעילותה בנושא הנייר. התמונה הבין־לאומית הוורודה השפיעה מטבע הדברים גם על השוק הישראלי, אך כפי שיובהר להלן, לא פתרה לחלוטין את בעיית הנייר של העיתונות בישראל. ישראל היתה צרכנית גדולה של נייר עיתון, בגלל המספר הגדול של עיתונים וכתבי עת שראו בה אור. בשנת 1949 הופיעו בישראל 17 יומונים, ששיתפו פעולה ביניהם במסגרת איגוד העיתונים, ובשנת 1950 הודפסו בה למעלה מ־200 עיתונים תקופתיים, כ־60 מהם בשפות לועזיות.¹⁹ שנה לאחר מכן דווח שמספרם של השבועונים בישראל מגיע לכ־250.²⁰ מעיון

17 'סוציאליסטים דורשים אירגון בינלאומי להספקת נייר לעיתונים', דבר, 6.12.1951, עמ' 4.

18 הודעת שר האוצר, אליעזר קפלן, על המדיניות הכלכלית של הממשלה, דברי הכנסת, 7, ישיבה ר"ג, 20.12.1950, עמ' 526.

19 פרטיכל הוועדה לענייני נייר, 20.2.1951, א"מ, כ 29/2.

20 דיווח של ד"ר לוי לוועדה לענייני נייר, פרטיכל הוועדה לענייני נייר, 29.5.1951, שם.

בילקוט הפרסומים מתברר גם, שבתקופה של כחצי שנה – מסוף ספטמבר 1949 עד סוף מארס 1950 – הנפיקו הממונים על המחוזות השונים במשרד הפנים רישיונות להוצאת עיתונים חדשים, בתוכם עשרה יומונים.²¹ רק בשנת 1954, כאשר התייצב שוק הנייר בעולם, נבלם המחסור העולמי בנייר וכל שיפור במצב הכלכלי בישראל,²² הגיעה לסיומה 'מלחמת הנייר' של העיתונות הישראלית.

ניסיונות החקיקה להגבלות על העיתונות

לא חלפו אלא חודשים אחדים מיום הקמת המדינה ומצוקת הנייר לעיתונות נחשפה במלוא חומרתה. כבר ביולי 1948 זעקו העיתונים שמצבם רע. בשיבה של נציגי משרד ראש הממשלה עם נציגי העיתונים נמסר שהעיתונים היומיים נזקקים מדי חודש לכמות של 159-170 טון נייר, אך המלאי בארץ מתדלדל ונותרה כמות נייר שתספיק לחודשים אחדים בלבד.²³ מנהל לשכת העיתונות והמודיעין הממשלתית, יוסף גרביצקי, הציע – תוך הדגשה שזו 'הצעה בלתי רשמית' – להתחיל במדיניות של 'הידוק החגורה': עיתוני הבוקר יצמצמו את מספר העמודים שהם מדפיסים בכל שבוע, ובמקום להדפיס בכל אחד מימי השבוע (ראשון עד חמישי) עיתון בן ארבעה עמודים ועיתון כפול בסופי שבוע, יופיעו העיתונים שלוש פעמים בשבוע במתכונת של שני עמודים, פעמיים במתכונת של ארבעה עמודים ופעם אחת בשישה; ועיתוני הערב יוותרו על ההוצאה השנייה. 'הצורך בצמצום אמיתי ולא סמלי דוחק מאד', אמר גרביצקי למשתתפי הפגישה, ורמז על הכלים החוקיים העומדים לרשות הממשלה: 'אם הממשלה תחליט, אז אין כל ספק בדבר שתקבלו את ההחלטה [...] אבל אנו רוצים שהדבר ייעשה עם האנשים מן המקצוע'. בסוף הישיבה הזהיר גרביצקי את המשתתפים: 'כדאי שלא למסור ברבים על הצמצום בנייר, היות וזה יכול להביא לידי הגברת הספרות', ובפשטות – לא להדליף מידע על מצוקת הנייר ועל הניסיונות להתמודד עמה. במהלך השיחות עם נציגי הממשלה הביעו העורכים ומנהלי העיתונים את הסכמתם לקיצוץ במספר עמודי העיתונים.²⁴

21 ראו מכתבו של שר האספקה והקיצוב ד"ר דב יוסף לשר הפנים משה שפירא, 12.5.1950, א"מ, ג 717/24.

22 דן גלעד, **כלכלת ישראל: התפתחות, מאפיינים, מדיניות**, משרד החינוך ומרכז ההסברה, ירושלים 1998; חיים ברקאי, **ימי בראשית של המשק הישראלי**, מוסד ביאליק, ירושלים 1990, עמ' 74-95.

23 סיכום פגישה של נציגי העיתונים עם יוסף גרביצקי וישעיהו קלינוב ממשרד הפנים, 12.7.1948, א"מ, ג 3925/24.

24 הסכמת המו"לים עולה ממכתב ששלח ב-7.11.1948 נציג איגוד המו"לים, י' רובינוביץ, למנהל לשכת העיתונות והמודיעין הממשלתית, יוסף גרביצקי. נושא המכתב היה 'החלטת המו"לים של העתונות היומית בענין תבנית העתונים', וצוין בו שההגבלות שהוטלו מכוח הפקודה 'הוצאו לאחר התיעצות עם המו"לים של העתונים היומיים לשם צמצום תצרוכת הנייר', א"מ, ג 3935/16.

המו"לים לא ידעו שבאותה שעה כבר הוכנה במשרדי הממשלה טיוטת פקודה, שנועדה לתרגם את 'ההצעה הבלתי רשמית' לשפת החוק.²⁵ כשבוע וחצי קודם שהציג לנציגי העיתונות את הצעתו, גרביצקי כבר הפיץ לגורמים ממשלתיים שונים את 'הצעת צו העתונות היומית, העומד להתפרסם בימים הקרובים ביותר על ידי שר הפנים', כדי לקבל את תגובותיהם והערותיהם.²⁶ המו"לים הסכימו אפוא לקיצוצים עוד לפני הוצאת הפקודה, וגרביצקי עדכן את שר הפנים יצחק גרינבוים: 'תקנות אלה עובדו על ידינו לאחר שיחות והתייעצויות רבות עם כל הנוגעים בדבר, וביחוד עם המו"לים של כל העתונות העברית ללא יוצא מן הכלל'.²⁷ 'כל העתונים קיבלו ברצון את תביעתנו להכניס קיצוצים בצריכת הנייר ולהקטין את גודלם של העתונים. כל העתונים קבלו פה אחד על עצמם להכניס חלק מהקיצוצים האלה מיד, מבלי לחכות להופעתה של הפקודה הרצופה'.²⁸

מדוע הסכימה העיתונות להנהיג קיצוצים עוד לפני הפרסום הרשמי של התקנה לשעת חירום (הגבלות על עיתונים יומיים)? שלושה הסברים אפשריים לכך: הכרה באמיתות משבר הנייר ובחומרתו, והצורך להדק את החגורה; החשש של העיתונות שאם לא תשתף פעולה תנקוט הממשלה, באמצעות חוקים וצווים, מדיניות נוקשה פי כמה העלולה לפגוע בה עוד יותר; גזרת הקיצוצים חלה באחידות ובשוויוניות על כל היומנים והבטיחה, ולו לכאורה, שאף עיתון לא ייהנה יותר – או ייפגע יותר – מהעיתונים האחרים, ובכך תנוטרל יכולת השלטונות לשלוט בשוק העיתונות.

בתקנה, שנכנסה לתוקפה ב־26 באוגוסט 1948 ופורסמה כעבור שישה ימים בעיתון הרשמי,²⁹ נקבע שהעיתונים היומיים המופיעים בישראל יחולקו לשלושה סוגים: עיתוני בוקר המופיעים עד השעה שמונה בבוקר; עיתוני צהריים המופיעים עד השעה אחת בצהריים; ועיתוני ערב המופיעים עד השעה שש אחר הצהריים. בקטגוריה השלישית נכללו המהדורות השניות של עיתוני הערב (שבאותם ימים כונו עדיין 'עיתוני צהריים', בעיקר כדי להבחין ביניהם לבין המהדורות המאוחרות שהופצו בשעות אחר הצהריים המאוחרות ובשעות הערב המוקדמות). בהתאם לתקנה, עיתונים לא יוכלו לשנות את סוגם, קרי את מועד הופעתם כפי שהיה ב־1 ביולי 1947, ללא אישור של שר הפנים. סעיף 2 (ב)

25 אף שגם בימי מלחמת העולם השנייה פרסמו שלטונות המנדט הוראות המגבילות את צריכת הנייר על ידי העיתונות היומית והתקופתית, לא נמצאו אסמכתאות לכך שהנוסח שגובש על ידי משרד הפנים היה מעוגן בזה של שלטונות המנדט. על הגבלת הנייר בתקופת מלחמת העולם השנייה ראו לימור ובלובשטיין-נבו, 'המלחמות בתוך המלחמה'.

26 מכתב של גרביצקי, 3.7.1948, א"מ, ג 3935/16.

27 מכתב של יוסף גרביצקי לשר הפנים יצחק גרינבוים, 3.8.1948, א"מ, שם.

28 שם. בהתייחסו לנוסח הצעת הפקודה, שבה נקבע כי במקרה של הפרת התקנה אפשר יהיה להטיל עונש על המו"ל והעורך של העיתון, כתב שר הפנים, יצחק גרינבוים, בהערת שוליים בכתב ידו: 'מדוע אתה חושב שהעורך צפוי לעונש? [...] הלא הוא רק פקיד העושה את רצון המו"ל ולא אדון לעצמו בעניין זה', שם.

29 תקנות שעת חרום (הגבלות על עיתונים יומיים), עתון רשמי, 18 (תוספת ב), 1.9.1948, עמ' 2-1.

בתקנה קבע שמספר העמודים השבועי הכולל של עיתון יומי לא יעלה על 22, וזאת לפי החלוקה הבאה: ימים ראשון, שלישי ורביעי – העיתון יהיה בן ארבעה עמודים; ימים שני וחמישי – שני עמודים; יום שישי – שישה עמודים.

בתקנות נקבע מנגנון אכיפה בעל 'מערכת שיניים' כפולה: האחת קובעת שאם הופיע עיתון יומי במתכונת או בהיקף החורגים מהמותר, יהיה שר הפנים רשאי לאסור בצו מיוחד את הופעת העיתון לזמן מסוים, או אף לבטל לחלוטין את רישיונו;³⁰ והשנייה, פלילית, מאפשרת להטיל על העבריין עונש מאסר של עד חצי שנה, או קנס של עד חמש מאות לירות, או שניהם גם יחד.

שבועיים וחצי לאחר פרסום התקנה בעיתון הרשמי יצא העיתון בשפה הגרמנית ידיעות חדשות במתכונת של 16 עמודים, תוך 'נסיון תמים להערים על החוק על-ידי תוספת מיוחדת של העיתון היומן מחיפה', כפי שדיווח מנהל לשכת העיתונות לשר הפנים. הוא הוסיף: 'העתון היומן התקיים פעם בחיפה וחדל להופיע מזמן, ואף טרם קיבל מאתנו רשיון לחדש את הופעתו'. מעשה זה, הדגיש גרביצקי, 'מהווה פירצה ראשונה ורצינית מצד עתון בארץ להערים על הפקודה [...] אם נעבור בשתיקה על עבירה זו, אין ספק שהדבר יגרוור אחריו פרצות נוספות גם מצד עתונים אחרים'.³¹ גרביצקי הציע לסגור את העיתון לשלושה ימים, אך שר הפנים הסתפק ביומיים.³²

בתקנה לא נקבע מועד כניסתה לתוקף ואף לא מועד סיומה, אך התחושה הכללית היתה שהיא יפה רק לשעת המלחמה, שעמדה לפני סיום לאור ההישגים הצבאיים בחזיתות השונות. נראה שתחושת הארעיות היא שהניעה את הממשלה לנסות ולמסד את התקנה. על שולחנה של ועדת התחיקה הונחה אפוא הצעת חוק, כדי לדון בה לקראת הבאתה לחקיקה במועצת המדינה הזמנית. כבר בשלב זה, כפי שיובהר להלן, עורר נוסח החוק המוצע התנגדות, ונציגי הממשלה, שניסו לגונן על ההצעה, הבהירו כי 'הפקודה היא במסגרת חוק לשעת חירום. אין היא פקודה שתישאר בתוקף בימים כתיקונם'. אחדים מחברי המועצה הזמנית מחו על שסמכות הענישה נגד העיתונים שיפרו את התקנה הוענקה בחוק המוצע לשר הפנים, ודרשו שהסמכות תימסר לבית המשפט. גרביצקי, שהשתתף בשיבה, הסביר מדוע הוצע לפעול בדרך זו: 'אם עתון אחד עובר על הוראות החוק על ידי זה שהוא מוציא שתי מהדורות,³³

30 פקודת העיתונות המנדטורית משנת 1933, התקפה בישראל עד היום, מחייבת קבלת רישיון כתנאי להוצאה לאור של כל עיתון.

31 מכתב של מנהל לשכת העיתונות והמודיעין הממשלית, יוסף גרביצקי, לשר הפנים, יצחק גרינבוים, 19.9.1948, א"מ, ג 3937/21.

32 צו של שר הפנים, 19.9.1948, לפי תקנה 3 לתקנות שעת חירום. סגירת העיתון היתה מיידית, והיא חלה בימים 20-21 בספטמבר 1948.

33 רבים מהעיתונים, ובראשם עיתוני הערב, נהגו באותם ימים להוציא לאור שתי מהדורות, הראשונה בבוקר (או לפני הצהריים) והשנייה בשעות אחר הצהריים המאוחרות. המהדורות המאוחרות כללו, במקרים רבים, מידע חדש על אירועים הקשורים למלחמה ולמצב הביטחוני. באותה תקופה לא היו מקלטי רדיו בכל בית, והעיתונים היו הספקים העיקריים של חדשות ומידע.

נאלצים כל יתר העיתונים, באופן אוטומטי, להוציא אף הם שתי מהדורות. לכן צריכה הפעולה להיות מיידית, ואין למסור אותה לבית-המשפט'.³⁴

ואמנם בנוסח התקנה, כפי שהונחה בחודש נובמבר 1948 על שולחן מועצת המדינה, היו כמה שינויים ותיקונים חשובים לעומת נוסח התקנה שפורסם בחודש ספטמבר. התיקון הראשון קבע, כי תוקף התקנה יוארך לתקופה של שלושה חודשים בלבד, וכי שר הפנים יוכל לבטלה עוד לפני גמר תוקפה. התיקון השני נועד להגביל את סמכותו של שר הפנים לסגור עיתונים שהפרו את החוק, ובהתאם לנוסח החדש (סעיף 7) הוצע, כי 'הא שר הפנים רשאי להפסיק את הופעת העתון לפרק זמן שלא יעלה על שלושה ימי הופעה רצופים'. תיקון נוסף (סעיף 9) קבע, כי בסמכותו של בית המשפט להורות על סגירת עיתון 'לפרק זמן שלא יעלה על עשרה ימי הופעה רצופים', ובתנאי שזו העברה הראשונה שלו. במקרה של עברה חוזרת, רשאי בית המשפט להחליט 'על הפסקת הוצאתו של העתון לכל תקופה שתיראה לנכון בעיניו, או על ביטול הרשיון להוצאתו'.

ואולם תוצאות ההצבעה במועצת המדינה הנחילו מפלה לממשלה הזמנית הצעירה. ב-23 בדצמבר 1948 דחתה מועצת המדינה, על חודו של קול, את הצעת החוק שנועדה להטיל הגבלות על העיתונים היומיים. הצעת החוק נפלה בקולותיהם של נציגי המזרחי, הפועל המזרחי, אגודת ישראל, ברית הציונים הרוויזיוניסטים (הצה"ר) וחלק מנציגי מפ"ם – נגד קולות נציגי מפא"י והמפלגה הפרוגרסיבית. עיתון הצופה הגדיר את ההצבעה כאי-אמון בשר הפנים, שהפלה לטובה את עיתון הערב של מפא"י, הדור.³⁵ גם הסעיף שהעניק לשר הפנים את הסמכות לסגור עיתונים לשלושה ימים נפל, ובסופו של דבר בוטלה הצעת החוק כולה.³⁶ בעקבות דחיית הצעת החוק נפגש מנהל לשכת העיתונות הממשלתית עם המו"לים של העיתונות היומית, והוחלט שלמרות ביטול ההגבלות הרשמיות, ימשיכו העיתונים לפעול עד לסוף חודש ינואר 1950 בהתאם להסדר הקיים המגביל את מספרי העמודים, וזאת בעזרתו של המפקח על המלאי.

מותה של הצעת החוק גרם לממשלה לנטוש את דרך החקיקה, אך נותרו בידיה לפחות שמונה דרכי פעולה כדי לפקח על שוק הנייר: א. אישור או סירוב להקצבת מטבע זר לרכישת נייר בחו"ל; ב. סמכות להענקת רישיונות יבוא לנייר; ג. ריכוז יבוא הנייר בידיים ממשלתיות;³⁷ ד. קביעת מכסות נייר לעיתונים השונים לפי תפוצתם; ה. סמכות לאשר או

34 פרוטוקול ישיבת ועדת החקיקה, 7.11.1948, א"מ, ג 3925/24.

35 הטענה בעניין זה היתה, שכל העיתונים נאלצו להופיע בתבנית ובמחנות שהיו נהוגים בחודש יולי, לפני כניסת התקנה לתוקפה, אך הדור, שהחל להופיע לאחר מכן, היה פטור מהגבלה זו ועל כן יכול היה לצאת לאור במתכונת גדולה יותר מזו של עיתוני הערב האחרים.

36 'בוטלו כל ההגבלות על גודל העיתונים', הצופה, 24.12.1948, עמ' 6.

37 עם פרוץ משבר הנייר ב-1948 החל איגוד הנהלת העיתונים היומיים לייבא נייר ביבוא ישיר באמצעות סוכנים קבועים, אלא שעד מהרה התברר ששיטה זו מונעת פיקוח על השימוש בנייר, וכתוצאה מכך השתמשו העיתונים בכמות נייר גדולה מזו שהוקצבה להם על ידי הממשלה, ומלאי הנייר אזל מוקדם מכפי המתוכנן. בעקבות אי-סדרים אלו מינה שר המסחר והתעשייה, דב יוסף, את

לפסול עסקות לרכישת נייר בין עיתונים ובין סוחרני נייר, או בין העיתונים לבין עצמם; ו. ניצול חוקים שונים, לא בהכרח ייעודיים לנושא הנייר לעיתונות, להענשת עיתונים שחרגו מ'כללי המשחק';³⁸ ז. החרמת נייר שנקנה על ידי עיתונים ויובא על ידם לארץ;³⁹ ח. ביטול המהדורה השנייה של עיתוני הערב.⁴⁰ והיתה גם דרך פעולה תשיעית: הוצאת צווי אד-הוק, או צווים קבועים שאינם מחייבים הליך חקיקה.

צו כזה, שכלל פיקוח על מספר עמודי העיתונים, אם כי לתקופה מוגבלת של כחודש ימים בלבד, הוצא בחודש ינואר 1952, כאשר שביתת ימאים בנמל חיפה מנעה פריקת מטען של 113 טון נייר שהגיע מקנדה בספינת המשא 'תל אביב'. העיתונים נקלעו למצוקת נייר ומסו"ת ניסה לסייע להם. במסגרת זו הוציא המשרד צו שהגביל את מספר עמודי העיתונים לשניים בימי חול ולארבעה בימי שישי.⁴¹ במהלך החודש שחלף מאז הוצאת הצו הגיעה ארצה אספקה חדשה של נייר, והעיתונים חזרו למתכונתם הרגילה.⁴²

צו נוסף הוצא ביולי 1953, הפעם בחתימת מנהל אגף התעשייה הקלה במסו"ת, צבי לימן, שחתם עליו בשמו ובתואר 'הרשות המוסמכת'. הרקע לצו החדש היה תלונה של סגן שר המסחר והתעשייה, זלמן סוזאייב, למנהל חטיבת התעשייה במשרדו,⁴³ לפיה נודע לו כי עיתונים רבים החלו להגדיל ללא אישור את מספר עמודיהם, ולצרף מוספים של שני

המדפים הממשלתי לשמש יבואן של נייר לעיתונים. לדברי ד"ר אפרים פורת, מנהל האגף לתעשייה קלה במסו"ת, הדבר 'עזר בהרבה לבטל את ההתחרות הפרועה של קונים בשוק העולמי'. ראו מכתב של ד"ר א' פורת לח"כ ע' גוברין, 5.5.1952, א"מ, ג 1812/9.

38 לדוגמה: בית הדין למניעת הפקעת שערים וספסרות בתל אביב הטיל קנס של 50 ל"י או מאסר של חודש ימים על המו"ל של הירחון **דגש**, שקנה נייר ללא היתר וללא קבלה. ראו 'קנס למו"ל של "דגש" שקנה נייר ללא היתר', **חרות**, 3.4.1952, עמ' 4.

39 דוגמה לכך היא החרמת משלוח נייר שנקנה בניו יורק על ידי **עורך מעריב**, ד"ר עזריאל קרליבך, מהעיתון **בידיש דער טאג**. הקנייה נעשתה באישור הממשלה, אך כאשר המשלוח הגיע ארצה הוא הוחזר על ידי השלטונות, ורק לאחר כשנה וחצי הוחזר לעיתון. ראו **מעריב - השנה השישית**, 1953, קיצור דו"ח פנימי, עמ' 40, אב"ע, מסמך 103,040, קופסה 13; **מעריב - השנה הרביעית**, דו"ח פנימי על שנת 1951, תל אביב, 15.2.1952 (לחברי 'הוצאת מודיעין' בע"מ ועובדי **מעריב** בלבד!), עמ' 110.

40 **עורך מעריב**, קרליבך, ביטא בגלוי את חשדו, שמהלך זה של הממשלה נועד לחסל את עיתוני הערב, אשר החלו לבסס את מעמדם בציבור. ראו פרוטוקול ישיבת מנהלי העיתונים והעורכים בעניין חלוקת הנייר, 10.8.1948, אא"ע, מסמך 107,099-098, קופסה 29. לעניין צמיחת עיתונות הערב ראו יחיאל לימור ואינס גבל, "עיתוני הפרוטה" ב-1948: מלחמה כערש העיתונות הפופולרית בישראל, בתוך **מרדכי בריאון ומאיר חזן (עורכים), אזרחים במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות**, יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת תל אביב, ירושלים 2010, עמ' 290-314.

41 צו, לפי תקנות ההגנה 1939, 'בדבר הגבלת השימוש בנייר להדפסת עיתונים יומיים'. הצו נחתם ב-31.1.1952 על ידי מנהל האגף לתעשייה קלה במסו"ת, ד"ר א' פורת, בהיותו 'הרשות המוסמכת', ונשלח ישירות לכל העיתונים היומיים, א"מ, פ 781/16.

42 'מתכונת רגילה ומחיר חדש לעיתונים החל מיום א' הבא', **הארץ**, 21.3.1952, עמ' 1.

43 מכתב של זלמן סוזאייב, 10.7.1953, א"מ, ג 4565/17.

הופעת העיתונים בסכנה

מלאי הנייר של העיתונים היומיים
אינו מספיק אלא ל-2-3 הימים
הקרובים ואם משרד המסחר והת'
עשיה לא יצליח לגייס מיד כמות
של נייר גלילים, צפויה סכנת סגיר
רה לכל העיתונים עוד השבוע.
באניה "חל אביב" העונת כחיר
פה נמצאות אמנם כמאה טונות נייר
עיתונים, אולם מפאת שביתת הימ'
אים לא החלה עדיין הפריסה באניה
זו. הנייר נמצא בבטן האניה ויש
צורך בעבורת פריקה מאומצת של
כמה ימים כדי להגיע למטען הנייר
בתוך האניה.
סופרנו בחיפה מוסר, כי מוכר
רות הימאים תדון במיוחד בהחשת
פריקת מיטען הנייר כדי למנוע
שיתוק העיתונים.

אזהרה לקוראים בדבר
סכנת סגירה הצפויה לעיתונים
בגלל מחסור בנייר
(מעריב, 11.12.1951, עמ' 1)

עמודים לגיליונות יום שישי. הדבר גרם להתמרמרות בקרב עיתונים שלא יכלו להשיג נייר להדפסת התוספת, ויש לשער כי הם שעמדו מאחורי התלונה. יצוין שטענות על חריגות של עיתונים ממספר העמודים המותר להם נשמעו כבר קודם לכן, אך לא ננקטו צעדים נגד העיתונים הללו. כך לדוגמה, במארס 1952 נמסר לשר המסחר והתעשייה דיווח, כי יש עיתונים שלא עמדו בגזרה וקיצצו רק עשרה עמודים בשבוע במקום 12. **מעריב**, לדוגמה, הופיע ביום שישי בשמונה עמודים במקום בשישה.⁴⁴

בעקבות תלונת סגנו, הורה שר המסחר והתעשייה, פרץ ברנשטיין, על הוצאת 'צו אישי בדבר הסדרת השמוש בנייר לעיתונים'.⁴⁵ יום קודם לפרסום הצו נפגשו נציגי מסו"ת עם משלחת של איגוד המו"לים, וכבר בראשית הפגישה הבהיר מנהל אגף התעשייה הקלה, צבי לימן, כי ההחלטה על הוצאת הצו החדש נתקבלה 'מאחר שעיתונים שונים החלו בחדשים האחרונים להגדיל את מספר העמודים על אף התנגדותו של משרדנו'. לימן הביע את תקווה, כי 'רצון רב העיתונים להמשיך בסטטוס קוו ולמנוע מרוץ הגדלת מספר העמודים', ולכן 'חושבני שהסדר החוקי ע"י משרדנו - ימצא תמיכה אצל רב העיתונים'.⁴⁶

44 מכתב של מנהל האגף לתעשייה קלה, ד"ר א' פורת, אל שר המסחר והתעשייה, 6.3.1952, א"מ, ג 4538/43.

45 'צו אישי בדבר הסדרת השמוש בנייר לעיתונים', 20.7.1953, חתום על ידי צ' לימן בתוקף סמכותו כ'רשות המוסמכת', א"מ, ג 4565/17.

46 פרטוקול מפגישת נציגי מסו"ת עם נשיאות הנהלת איגוד העיתונים, 19.7.1953, א"מ, שם.

הצו חייב כל עיתון להצטייד בהרשאה מיוחדת ממסו"ת לשימוש בנייר. בצו, שהוגדר כ'צו אישי' ונמסר למו"לים ולעורכים, נקבע שעל העיתונים להסתפק בהוצאת מהדורה יומית אחת בלבד; להגביל את מספר העמודים המודפסים ל-28 שבוע; להימנע מהגדלת תבנית העמודים, וכן מהגדלת מספר העמודים בצורה מושווית על ידי צירוף מוסף של עיתון יומי אחר, שבועון או ירחון, או כל תוספת אחרת מעבר להסכם שנקבע בין הממשלה למו"לים שנים אחדות קודם לכן.

בין העיתונים שנפגעו מצו זה היה הארץ, שהחל לפרסם שמונה שבועות קודם לכן מוסף חדש בן שני עמודים בשם 'תרבות וספרות', שצורף לגיליון יום שישי. העיתון החל להוציא את השבועון (התוספת) לאחר שייבא שנה קודם לכן – באופן פרטי ובאישור מסו"ת – 100 טון נייר, וקיבל רשות לעשות בנייר זה שימוש לכל מטרה שיבחר. העיתון דיווח לקוראיו על הצו והקדיש לכך את מאמר המערכת שלו, שנפתח במילים אלו: 'קוראי "הארץ" ימצאו גם היום, כפי שהם רגילים למצוא זה שמונה שבועות, מצורף לגיליון זה השבועון "תרבות וספרות"'. איש מהם בוודאי לא יאמין שהופעת שבועון זה הועמדה בסימן שאלה. כי דברים מוזרים קורים לעתים במדינתנו: משרד הסחר והתעשייה אסר על הופעת שבועון זה, ורק הודות לסידורים מיוחדים שאי אפשר היה לעשות בלי פנייה אל הסמכות הגבוהה ביותר במשרד המסחר והתעשייה, נתאפשרה הופעת השבועון היום'.⁴⁷

בהמשך המאמר נמתחה ביקורת לגלגנית על הסיבות שהניעו את הממשלה לנקוט צעד קיצוני של הוצאת צו מכוח תקנות ההגנה לשעת חירום: 'מסתבר שהן היו סיבות מדיניות שבטחון המדינה כרוך בהן, כי אחרת לא היה המשרד מוציא מהגניזה את תקנות ההגנה משנת 1939. תקנות אלה הותקנו בשעתן לשם עריכת המלחמה נגד היטלר, ויש להניח שידוע במשרד המסחר והתעשייה, כי מלחמה זו נסתיימה זה כבר. מה לו לשבועון ספרותי ולבטחון המדינה? מדוע מוציא משרד המסחר והתעשייה תותח-כבד מוחלד זה, שקיומו כבר נשכח כמעט, ממחסנו, ומנסה לירות בו על דרור הרוח העף במרומים?'.

העיתון דרש לבטל את הצו, ואיים בפנייה לבג"ץ. בתוך ארבעה ימים נפתרה הבעיה: סגן שר המסחר והתעשייה סוזאייב נפגש עם נציגי העיתונים והורה להם להפסיק את הוצאת התוספות עד למציאת הסדר כולל. הוא הבטיח לעיתונים, כי ברגע שתובטח אספקה סדירה של נייר יבוטל הצו, והמשרד יספק נייר לעיתונים שיבקשו לצרף את המוסף בן שני העמודים, אך זאת בשני תנאים: שלא יעלו את מחיר העיתון ושלא יחרגו שוב ממסגרת ההסדר.

47 'תרבות וספרות ומשרד המסחר והתעשייה', וראו גם 'צו נגד הופעת "תרבות וספרות"', הארץ, 24.7.1953, עמ' 2. דיווח היסטורי על הפרשה פורסם בהארץ לאחר 57 שנה, ראו ט' לוי, 'היום לפני 57 שנה: משרד המסחר והתעשייה נגד "תרבות וספרות"', הארץ, 21.7.2012, ראו www.haaretz.co.il/news/education/1.1213128 (אוחזר ב-12.6.2017).

ההיבט הפוליטי

סוגיית הנייר לעיתונות העסיקה פעמים רבות את המערכת הפוליטית בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה. למעורבות הפוליטית הזו היו שלושה היבטים: האחד – ביקורת כלפי המדיניות בנושא הנייר כביטוי לביקורת כללית כלפי הממשלה ומדיניותה; השני – דאגה לחופש העיתונות וחשש שההגבלות על העיתונות יצמצמו את שוק הדעות והרעיונות ויפגעו במרקם החיים הדמוקרטיים במדינה הצעירה; והשלישי – דאגה של פוליטיקאים רבים לאינטרסים המפלגתיים שלהם, וליתר דיוק: לעיתונים המפלגתיים, שכן כמעט לכל מפלגה היה עיתון משלה ולרבות מהן היו עיתונים אחדים, והפוליטיקאים ביקשו להבטיח את המשך קיומם הסדיר של העיתונים הללו.

למעשה, כבר בימיה הראשונים של המדינה היה הדיון בסוגיית הנייר לעיתונות והפיקוח על הנייר לוויכוח אידאולוגי על הדמוקרטיה, על סמכויות השלטון ועל חופש העיתונות. 'מלחמת הנייר' היתה אפוא נושא אחד בזירה הפוליטית הרחבה, שבה מאבקים בתחומים שונים של העשייה השלטונית איימו לא אחת על יציבות הממשלה והקואליציה.⁴⁸ המאבקים הפוליטיים, מיד לאחר הקמת המדינה, השליכו בראש ובראשונה על העיתונות. כאשר הניחה הממשלה הזמנית על שולחן ועדת התחיקה של מועצת העם הזמנית – שלימים היתה לוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת – את ההצעה להתקין פקודה מיוחדת בנושא הגבלת השימוש בנייר על ידי העיתונות, ראו בה אחדים מחברי

48 לדוגמה, הממשלה הראשונה שהוקמה במארכ 1949 לא החזיקה מעמד אלא כשנה וחצי. גם הממשלה השנייה נקלעה למשבר חודשים אחדים לאחר הקמתה, ונאלצה לסיים את חייה בטרם עברה שנה מהקמתה.

הוועדה ניסיון של השלטון הצעיר להשתלט על העיתונות, ובעיקר ניסיון לרכז בידי השלטון סמכויות מנהליות המאיימות על הדמוקרטיה ועל העיקרון של הפרדת הרשויות. הסמכות שהוצעה, לפיה יוכל שר הפנים להורות על סגירת עיתון, היתה לדעת נציג הפועל המזרחי, זרח ורהפטיג, 'רחבה הרבה יותר מדי', שכן מדובר למעשה ב'עבירות טכניות קלות'. ונציג מפ"ם, נחום ניר-רפאלקס, הוסיף כי 'התנגדותנו לעונש אדמיניסטרטיבי היא כללית'.⁴⁹ ההתנגדות להצעת החוק, שבדיעבד התברר שסייעה לעיתונות והגנה עליה, היתה רק ביטוי אחד מני רבים לעימותים הפוליטיים עם הממשלה על רקע חששן של מפלגות שונות מפני ריכוז עצמה מנהלית רבה מדי בידי הממשלה.

מעבר למעורבותם הפעילה בסיוע לעיתונים המפלגתיים, כפי שיובהר להלן, העלו חברי כנסת את סוגיית הנייר לעיתונים על סדר יומה של הכנסת (שהוקמה בראשית 1949). בדיון, שהתקיים בינואר 1951, נשמעו קריאות להגדיל את הקצבת המטבע הזר ליבוא נייר ולבטל את ההגבלות על העיתונים, תוך הדגשת חשיבותה של העיתונות לחיים דמוקרטיים.⁵⁰ יעקב גיל (הציונים הכלליים) הדגיש שיש לראות באספקת הנייר 'בעיה תרבותית ממדרגה ראשונה',⁵¹ ואילו יוחנן בדר (חרות) היה חריף יותר וטען שההגבלות על העיתונות אינן אלא מסווה לרצון לפגוע בדמוקרטיה. 'לא יתכן בדרך צדדית שאינה טהורה, בגלל חוסר נייר, להגביל את חופש הדיבור', אמר. 'מה ערך לכל הדיבורים על דמוקרטיה, על קידמה, על צדק ועל זכויות האזרח – אם זה ישמש תירוץ שלא לתת נייר? [...] אני רואה מגמה מסוכנת מאד: הגבלת חופש הדיבור'.⁵²

בעקבות ישיבה זו החליטה הכנסת על הקמת ועדה מיוחדת – 'הוועדה לענייני נייר' – שהורכבה מחברי ועדות הכלכלה, הפנים, החינוך והתרבות. לוועדה, שבראשה עמד ח"כ ישעיהו (הרב) פורדר (המפלגה הפרוגרסיבית), צורפו גם נציגי העיתונות היומית, השבועונים והירחונים, ונציגי המו"לים והמדפיסים.⁵³

בתום דיוניה גיבשה הוועדה שורה של המלצות, וביניהן: בתחילת כל שנה יעמיד משרד האוצר סכום כסף מתאים לרשות מסו"ת לרכישת נייר; תינתן עדיפות בחלוקת הנייר לעיתונות היומית ולספרי הלימוד; לא ניתן יהיה לקצץ או להגביל את העיתונות היומית מעבר למכסה של 154 טון בחודש (המכסה שהיתה נהוגה באותו זמן); מדי שנה ייבדק הצורך להגדיל את מכסת הנייר לעיתונים היומיים, בהתאם לגידול האוכלוסייה; המדינה תיצור קשרים עם בתי חרושת גדולים לנייר בעולם, כדי לחסוך במטבע זר; תונהג ביקורת שנתית של רואה חשבון מוסמך על תפוצת העיתונים ועל שיעור ההחזרות של גיליונות שלא נמכרו, ובהתאם לכך תיקבע הקצבת הנייר; יוקם בית חרושת לנייר בישראל.⁵⁴

49 פרוטוקול ישיבת ועדת החקיקה, 7.7.1948, א"מ, ג 3925/24.

50 ראו לדוגמה ישיבה ר"ט של מליאת הכנסת, 3.1.1951, **דברי הכנסת**, 6, עמ' 673-681.

51 דברי חבר הכנסת יעקב גיל, שם, עמ' 673.

52 שם, עמ' 675.

53 שם, עמ' 681.

54 דין וחשבון של ועדת המשנה לענייני נייר, ללא תאריך, א"מ, כ 29/2; א"מ, ג 716/54.

המלצות אחרות נגעו למתן רישיונות לעיתונים חדשים ולפיקוח על רישיונות קיימים. חברי הוועדה המליצו שלא יינתנו עוד רישיונות חדשים לעיתונים יומיים בשפות לועזיות, ולגבי העיתונים המפלגתיים הוצע כי 'סולם העדיפויות למתן רישיונות למפלגות ייקבע לפי גודלן בכנסת, אך קודמות המפלגות שאין להן אף עיתון יומי אחד, או עיתון ערב'. אשר לעיתונים יומיים חדשים בעברית ובערבית, הוצע להגביל את מתן הרישיונות בתנאי שצריכת הנייר שלהם לא תעלה על תוספת של 10 אחוזים להקצבת הנייר הכוללת לעיתונות היומית. אשר לכתבי העת המופיעים בקביעות, הומלץ להקציב להם נייר בצורה מסודרת והחדשים שבהם יקבלו רישיון רק בהמלצת ועדה ציבורית, שתבדוק את 'הערך הציבורי בהופעת כתבי עת חדשים'.

ד"ר דב יוסף, שבינתיים נתמנה לשר המסחר והתעשייה, דחה את ההמלצות. יו"ר 'הוועדה לענייני נייר', ח"כ פורדר, לא השלים עם כך ובדיון מיוחד שיזם בכנסת תקף את השר. 'שני עמודים אינם מספיקים', טען פורדר במליאה. 'זהו רק עלון לידיעות חדשות – לא יותר'.⁵⁵ חברי כנסת אחרים הזהירו, שההגבלות על הנייר יפגעו בחופש הביטוי ובחופש העיתונות. על כך השיב יוסף כי: 'איננה עומדת לבירור כל שאלה ביחס לחופש העיתונות. השאלה נוגעת רק למידת הקצבת מטבע חוץ למטרה זו, ואל יעטפו עניין זה באיזו איצטלא של קדושה מיוחדת'. והוסיף: 'אם כי אני מודה ומתוודה, שאינני משוכנע כי במצבנו הקשה במטבע זר הכרחית היא הופעתם של 21 עיתונים יומיים [...] אני מבקש שלא יהפכו את עניין הספקת הנייר לוויכוח על חופש הדיבור, כי על כך אין ויכוח'.⁵⁶ בכך שב וחזר על דברים שהשמיע כשנתיים קודם לכן בתגובה על טענות שהוא מבקש לפגוע בחופש הביטוי.⁵⁷

בשונה מדב יוסף, שדיבר בעד חופש העיתונות וטען כי כל מעשיו נובעים מהצורך לחסוך במטבע זר, היו פוליטיקאים שלא היססו להביע את דעתם על ריבוי העיתונים ועל תפקידה של העיתונות בדמוקרטיה. בשיבת ממשלה שדנה בהקצבת נייר לעיתונה של המפלגה הפרוגרסיבית אמר שר המשטרה, בכור שלום שטרית (סיעת ספרדים ועדות המזרח): 'אולי הגיעה השעה לאור המצב לקבוע ועדה שתחליט מה טוב למדינה ומה לא טוב. ישנם דברים המתפרסמים ומביאים רק נזק למדינה. במצב כזה של דוחק בנייר יש צורך להחליט מה טוב ומה לא טוב. לפעמים מוציאים ספרים ופרסומים שאין צורך בהם. אולי ועדה תקבע מה טוב ומה לא טוב'.⁵⁸ שר החקלאות, פנחס לבון (מפא"י), הוסיף: 'אם יש יותר מדי [עיתונים], צריך לדאוג שלא יהיו'.⁵⁹ ואילו שר הסעד, יצחק מאיר לוין (החזית הדתית המאוחדת), טען: 'לא להוסיף עיתונים, ישנם 19 עיתונים יומיים. פעם אחת נגיד

55 ישיבה נ"ב של מליאת הכנסת, 6.2.1952, דברי הכנסת, 11, עמ' 1225-1230.

56 שם, עמ' 1227-1228.

57 דברים שאמר בפגישה עם נציגי ועדת העורכים ב-26.5.1950, אא"ע, מסמכים 137, 138, 46, קופסה 9.

58 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ישיבה מ"ד / שי"א, 17.5.1951, עמ' 46.

59 שם, עמ' 47.

מספיק [...] אין אני קורא כל העיתונים, אבל מספרים לי שהיא מלאה עכשיו פורנוגרפיה, וזאת מפיצים. זה מרעיל את הנוער, ויש לנו עתה אמתלא מספיקה לא לתת נייר לספרות מרעילה את הנוער.⁶⁰ בהזדמנות אחרת לא היסס ח"כ אליהו משה גנחובסקי (החזית הדתית המאוחדת) להביע את דעתו בנושא: 'יש עיתונים שהייתי רוצה לחסכם ממדינת ישראל, וביניהם גם העיתון הממשלתי של הרדיו [...] איש במדינה אינו יכול לדעת לשם מה הוא קיים ומי מפיק תועלת ממנו'.⁶¹

ניסיונות להתערבות פוליטית

כמעט מן הרגע הראשון שבו הוטלו הגבלות על אספקת נייר לעיתונות ניסו נציגי מפלגות שונות – שלכל אחת מהן היו עיתונים משלה או שביקשה להוציא לאור עיתונים כאלה – להתערב ולהפעיל את השפעתם כדי להבטיח אספקה סדירה של נייר לעיתונים המפלגתיים. כך מלמדות דוגמאות אלה:

- נציגי מפלגות פנו מדי פעם למסו"ת בדרישה להגדיל את מכסות הנייר של עיתוני המפלגה. דוגמה לכך אפשר למצוא במכתב פנימי במסו"ת, בו מציין הכותב בהתייחסו לעיתון בפולנית **נוביניה אישראלסקיה**, כי 'עורך העיתון [...] ונציגי המפלגה הפרוגרסיבית שיש להם קשר עם העיתון, פנו אלינו לעתים קרובות ובקשו להגדיל את המכסה'.⁶²
- הנהלת מפא"י התלוננה בפני שר האספקה והקיצוב על אי-ההבנה והסירוב שבהם נתקלה בכל הקשור להקצבת נייר לעיתונות. ביולי 1950 התלוננה המפלגה, כי נאלצה להפסיק את הוצאתם לאור של חמישה מבין תשעת השבועונים שלה, וכן הוצאת חומר הסברתי אחר: 'תמוה בעינינו הדבר, שבו בזמן שמוציאים לשוק עיתונים שבועונים וירחונים חדשים, מתעכבת הפעולה הסדירה של מוסד מוכר גדול, רב פעלים וחיוב, שדרישותיו צנועות לגבי היקף פעולתו [...]'.⁶³
- כאשר המפלגה הפרוגרסיבית ביקשה להוציא לאור יומון חדש ונתקלה בקשיים, העלה שר המשפטים, פנחס רוזן, את הנושא על סדר יומה של הממשלה, אם כי במעטה סתמי של 'נייר לעיתונים'. 'המפלגה הפרוגרסיבית מעוניינת מאד בהוצאת עיתון עברי יומי', אמר רוזן, 'אם מישו חשב לפניו כי הארץ הוא הביטאון של המפלגה הפרוגרסיבית, למד כבר בינתיים שאין הדבר כן [...] אנו רוצים להוציא עיתון. יש כבר תוכניות. נרכשו

60 שם, עמ' 49.

61 ישיבה ר"ט של מליאת הכנסת, 3.1.1951, **דברי הכנסת**, 6, עמ' 676.

62 ראו מכתב שנשלח על ידי פ' בורושק מאגף התעשייה הקלה במסו"ת אל א' ליפמן, מנהל מדור הנייר במשרד, בנושא 'הקצבת נייר לעיתונים בשפה הפולנית', 5.2.1953, א"מ, ג 1812/9.

63 מכתב של הנהלת מפא"י לשר האספקה והקיצוב, 27.7.1950, א"מ, ג 225/15 (ההדגשה במקור).

כבר מכונות לבית הדפוס, והמכונות הן בדרך. אבל ישנה שאלת הנייר [...]. והיתה בפיו תרעומת על האפליה לטובת מפלגת הציונים הכלליים, הנמצאת באופוזיציה: '[כאשר הם] רוצים להוציא שבועון חדש, הם מקבלים במשך שבוע או שבועיים מה שהם רוצים'.⁶⁴ בסופו של הדיון החליטה הממשלה להקציב את הנייר הדרוש לעיתון המפלגה הפרוגרסיבית (וכן לעיתון המנוקד **אמר**), אם כי במסגרת המכסה הקבועה לכלל העיתונים היומיים.

- העיתון ברומנית **רנשטריה נואסטרא** הסתייע בשירותיו של ח"כ אידוב כהן (המפלגה הפרוגרסיבית), יליד רומניה בעצמו. כהן פנה למפקח על המלאי במשרד האספקה והקיצוב בבקשה לאשר לעיתון נייר, והשתמש בנימוקים ציוניים: 'אנו מקיימים את העיתון הזה כפרוזדור חיוני אל השפה העברית ואל האזרחות הישראלית [...] החלטתנו להופיע לפחות פעמיים בשבוע באה לאחר שנוכחנו לדעת כי אלמלא אנחנו נספק לעולה זה את חומר קריאתו המינימאלי, הרי הפקרנוהו אך ורק לעיתון הרומני היומי הקומוניסטי המגיע מרומניה והנמכר במחיר שווה לכל נפש בכל קיוסק בארץ, וכן ל"קול העם" [עיתון המפלגה הקומוניסטית] המופיע ברומנית כאן'. בסיכום המכתב הוסיף כהן: 'אני מתכבד לבקש יחס מיוחד של הבנה לתפקידו של עיתון זה ולמלא את מבוקשנו'.⁶⁵
- העיתון בשפה הצרפתית **ל'אקו ד'ישראל** שלח למשרד האספקה והקיצוב את ח"כ אליהו אלישר (הציונים הכלליים), כדי שזה יתחנן בשמו לביטול האפליה נגד העיתון.⁶⁶

גם רבנים ואנשי דת ניסו לנצל את מצוקת הנייר של העיתונים. רבני ועד 'משמרת השבת' בתל אביב, שפעלו להחזרת קדושת השבת לעיר, פנו למערכות העיתונים והציעו להם להתחיל ולבצע את הקיצוצים במספר העמודים דווקא בעיתוני יום ראשון. בכך ביקשו הרבנים למנוע חילול שבת, לאחר שהתברר להם שעקב צמצומים בכוח אדם בעיתונים, בשל הגיוס לצבא, היו עיתונים שהתחילו להכין את גיליונות יום ראשון כבר בשעות אחר הצהריים של יום שבת. אם מספר העמודים יקטן, הסבירו הרבנים, יוכלו העיתונים לעמוד במשימה גם אם יתחילו לעבוד במוצאי שבת.⁶⁷

המעורבות הפוליטית ירדה גם לדרגים הפקידותיים. לפחות במקרה אחד נמצאה 'טביעת אצבע פוליטית' בפיקוח על אספקת נייר לעיתון. מדובר בשבועון הקומוניסטי **בידיש פריי**

64 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ישיבה מ"ד / שי"א, 17.5.1951, עמ' 43-44. על טענתו של רוזן, בדבר היחס המועדף למפלגה הנמצאת באופוזיציה, הגיב שר הסעד, יצחק מאיר לוין (החזית הדתית המאוחדת): 'צריך אני להזכיר לו, שהקואליציה היתה איתנה. עכשיו הקואליציה אינה כל כך חזקה. למק", לחרות או לציונים הכלליים נותנת הממשלה כל הנחוץ, אבל לא כך לעיתונים השייכים למפלגות הקואליציה', שם, עמ' 49.

65 מכתב ח"כ אידוב כהן למפקח על המלאי במשרד האספקה והקיצוב, 21.6.1950, א"מ, ג 1812/9.

66 מכתב של אליהו אלישר למר פורת, 9.10.1950, שם, ג 225/14.

67 מכתב של 'משמרת השבת' לאגודת העיתונאים בתל אביב, ז בתמוז תש"ח, א"ע, קופסה 9, 44 א, מסמך 152.

ישראל, שהממשלה דחתה פעמים אחדות את בקשתו לרישיון יבוא לנייר. הנייר, במשקל עשרה טונות, עמד להישלח אליו כמתנה על ידי ארגון התרבות היהודית 'איקוף' ברומניה. היומון הקומוניסטי **קול העם** דיווח על כך וכתב: 'מגישי הבקשה לרישיון יבוא מצאו על כתב בקשתם כתובת זו בעיפרון: "ליפמן מעוניין לדעת אם העיתון קומוניסטי"'.⁶⁸ במקרה אחר קבלו עורכיו של העיתון **ביידיש נייוועלט**, שיצא לאור שלוש פעמים בשבוע על ידי פועלי ציון שמאל (מפ"ם), כי בחודש אפריל 1950 העיתון לא קיבל נייר מהממשלה והיו מקרים שלא הופיע בגלל מחסור בנייר. עיתונה של מפ"ם, **על המשמר**, ידע לספר שלא מדובר רק בבעיה ביורוקרטית, אלא 'זה מקרוב התבטא אחד מפקידי המפקח על המלאי: "לעיתון זה אין אנו יכולים לספק נייר יותר מפעם אחת בשבוע"'. 'טענת חוסר הנייר שטוענים שלטונות המלאי אינה טענה', הוסיף העיתון, 'כי הנה באלה הימים ניתן רישיון לעיתון שני בשפה הפולנית. בשבילו, כנראה, תימצא כמות הנייר הדרושה: מוציאו הוא חבר מפא"י'.⁶⁹

העיתונות היומית – שיתוף פעולה וחשדנות הדדית

אם ננסה לשרטט את הזירה שבה התנהלה 'מלחמת הנייר', מימיה הראשונים של המדינה ועד סמוך למחצית שנות החמישים, אפשר לזהות בה שתי 'קבוצות' שנאבקו זו מול זו: קבוצה אחת היא הממשלה והמערכת הפוליטית, והקבוצה השנייה היא העיתונות. ככל אחת מקבוצות אלו היו 'שחקנים' ששיחקו לא רק נגד הקבוצה היריבה אלא גם אחד נגד רעהו. כתוצאה מכך נהייתה 'מלחמת הנייר', שהתנהלה לכאורה בין העיתונות ובין הממשלה והשלטונות, למערכת של קרבות המוֹנָעִים על ידי אינטרסים פוליטיים, כלכליים, מקצועיים ואף אישיים.

היחסים בין העיתונות לבין עצמם התאפיינו בשיתוף פעולה מצד אחד – ובחשדנות ואף בעוינות מצד אחר. המניע לשיתוף הפעולה היה ברור: לעיתונות כולה היה אינטרס משותף להבטיח אספקה שוטפת וסדירה של נייר עיתון במחירים נמוכים ככל האפשר. מאחר שהממשלה שלטה, ישירות או בעקיפין, במנגנוני היבוא, פעילות מתואמת ומשותפת מולה עשויה היתה להניב תוצאות מועילות לכלל העיתונות. מצד אחר, בגלל מכלול היריבויות והתחרויות בתוככי תעשיית העיתונות המודפסת בישראל, התאפיינו היחסים בין העיתונות בחשדנות הדדית שגבלה לעתים בהאשמות. דוגמה ראשונה לחשדנות כזו נחשפה בעקבות דחיית הצעת החוק להטלת הגבלות על העיתונים בדצמבר 1948. אחד המו"לים הציע לפנות לממשלה בדרישה לחוקק פקודה חדשה, שתסדיר את נושא

68 'האשמת "קול העם"', **על המשמר**, 14.2.1952, עמ' 2. הכוונה ככל הנראה לא ליפמן, מנהל מדור הנייר במסו"ת.

69 'בטענה של מחסור בנייר מבקשים השלטונות לצמצם את הופעת "נייוועלט"', **על המשמר**, 5.5.1950, עמ' 2.

ההגבלות.⁷⁰ ההצעה נדחתה על ידי עמיתיו, אך היה בה כדי להעיד על חוסר האמון ששרר בין העיתונים לבין עצמם, ועל כך שהיו מי שהעדיפו פיקוח ממשלתי המעוגן בחוק על פני הסדרים וולונטריים של העיתונות.

ביטוי בולט ליחסי החשדנות בין העיתונים היתה דרישתם של העיתונים להקים מנגנון לביקורת התפוצה. מכסות הנייר שחולקו על ידי הממשלה נקבעו בהתאם לדיווחים שמסרו העיתונים על תפוצתם, אך בקרב חלק מהעיתונים התעוררו חשדות שהנתונים שמסרו לממשלה עיתונים אחרים לא היו מדויקים, וכתוצאה מכך נקבעו להם מכסות לא מוצדקות. כבר ביוני 1950 נפגשו נציגי העיתונים עם שר האספקה והקיבוץ, ד"ר דב יוסף, ותבעו להנהיג ביקורת תפוצה ממשלתית, כדי להבטיח שחלוקת הנייר תהיה בהתאם לצריכה האמתית של העיתונים. 'ביקורת תפוצה זו נדחתה מחודש לחודש בגלל איטיות הפעולה של המנגנון הממשלתי. כעבור כמה חודשים סודרה סוף סוף ביקורת שטחית (למרות שהבענו כמה פעמים את נכונותנו לייעץ למשרדו של ד"ר יוסף איך לבצע את הביקורת)', טען המו"ל והעורך של הארץ, גרשום (גוסטב) שוקן. 'אנשי ד"ר יוסף כנראה הבינו בעצמם, שהמספרים שהם קיבלו אינם נותנים תמונה נכונה, ומשום כך אף פעם לא השתמשו במספרים אלה, אלא גנזו אותם'.⁷¹ בהזדמנות אחרת טען הארץ, במכתב למנהל מחלקת הנייר במסו"ת: 'על איזה יסוד משפטי וחוקי מחלק משרדך נייר מיוחד למספר עיתונים, לאחר שהנתונים הנמצאים תחת ידך מוכיחים כי לפחות החל מחודש אוגוסט 1952 משתמשים העיתונים האלה בפחות נייר? ובאיזו רשות אתם מונעים מאיתנו את המגיע לנו, ושוב על יסוד הנתונים הנמצאים תחת ידך?'.⁷²

בעניין זה אין להתעלם כמובן מהיריבות והתחרויות בין עיתוני הבוקר, שרובם היו מפלגתיים, ובין עיתוני הערב, שהגדולים והחזקים מביניהם היו בבעלות פרטית. עיתוני הבוקר ניסו להיאבק למען 'זכויות יתר' בהשוואה לעיתוני הערב – קרי יותר נייר ופחות הגבלות על מספר העותקים ועל מספר העמודים של כל עותק – והסבירו את חשיבותם ואת ייחודם שלהם. עיתוני הערב השיבו מלחמה שערה וניסו להוכיח, שוב ושוב, עד כמה גדולה חשיבותם בעיני הציבור הישראלי. לפחות בשלב הראשון של הפעלת הפיקוח על הנייר, מיד לאחר הקמת המדינה, אפשר היה להיווכח שגם הממשלה הצעירה מבחינה

70 פרוטוקול ישיבת מנהל לשכת העיתונות עם המו"לים של העיתונות היומית, 26.12.1948, א"מ, ג 3935/16.

71 מכתב של שוקן לחברת הכנסת שושנה פרסיץ, שהיתה חברת הוועדה שעסקה בנושא הנייר, 15.3.1951, שם, כ 29/2. פרסיץ היתה חותנתו של שוקן, שהיה נשוי לבתה, ואת מכתבו אליה פתח במילים 'אמא יקרה'. ראו מכתביו של שוקן לפרסיץ, 15.3.1951 ו-23.3.1951, שם, כ 29/2. מעיון בפרוטוקולים של ועדת הנייר, נראה שפרסיץ אימצה אחדות מההצעות של שוקן לפתרון בעיית הנייר, אך לא לחמה ב'חירוף נפש' בנושא זה. ראו הערות ש' פרסיץ להצעותיו של מר' לוי, ללא תאריך, שם, כ 29/2.

72 מכתב של עיתון הארץ למנהל אגף התעשייה הקלה במסו"ת, מר צבי לימן, 15.1.1953, שם, ג 4538/43.

גרשום שוקן
עורך הארץ
(צלם: יעקב סער, לע"מ)

בין שני סוגי העיתונים. מנהל לשכת העיתונות והמודיעין הממשלתית קיים שתי פגישות נפרדות בנושא הנייר, האחת עם נציגי עיתוני הבוקר והשנייה עם נציגי עיתוני הערב, והדבר עורר תרעומת מצד עיתוני הערב.⁷³

מכסות הנייר לעיתונים

מכסות הנייר לעיתונים נקבעו לראשונה בשנת 1948 בהתאם לתפוצה המוצהרת של העיתונים היומיים. ב־1949 הוסכם עם איגוד העיתונים היומיים, כי 16 היומונים החברים באיגוד יקבלו מכסת נייר חודשית בהיקף של 175 טון. מכסות אלה שונו מדי פעם בהתאם למלאי הנייר שהיה בארץ, או בהתאם לנתונים על היבוא שבדרך. בשנת 1950 החליט משרד האספקה והקיצוב על קיצוץ של 25 אחוזים במכסות הנייר לעיתונות היומית, ועל קיצוץ של 40 אחוזים במכסות לשבועונים. היומון דבר מתח במאמר מערכת ביקורת על ההחלטה, וטען כי הבזבוז העיקרי של נייר אינו בהוצאה לאור של עיתונים אלא בהדפסת עלונים וחוברות שאין בהם צורך – והכוונה, ככל הנראה, לשבועונים ולכתבי עת אחרים ש'יש ויש בהם נזק חינוכי ומשקי'.⁷⁴ מאמר זה מלמד על היריבות והתחרות הבלתי מוסתרת בין העיתונים היומיים ובין פרסומים אחרים (עלונים, כתבי עת ואף ספרים).

73 סיכום פגישות של נציגי העיתונים עם יוסף גרביצקי וישעיהו קלינוב ממשד הפנים, 12.7.1948 ו־15.7.1948, שם, ג 3925/24.

74 מ"ד, 'תפקידי העיתונות', דבר, 29.5.1950, עמ' 1.

למרות ההנחיות הנוקשות ומכסות הנייר המצומקות, שחייבו את העיתונים לצמצם את מספר עמודיהם, עקפו העיתונים לא אחת את ההנחיות והתגברו על מכשול הנייר. כבר בדצמבר 1950 דיווח מנהל ענף הנייר במס"ת, כי רוב העיתונים צורכים נייר מעבר לכמות הרשמית המוקצבת להם. את תוספת הנייר הם שאלו מעיתונים אחרים, וכאשר הגיעו ארצה משלוחי נייר והוחל בחלוקתם, נאלצו אותם עיתונים להחזיר תחילה את 'חובות הנייר' שלהם קודם שהתחילו לצרוך בעצמם את הנייר שקיבלו.⁷⁵

בתחילת 1951 נקבעה מכסה כוללת של 155 טון לחודש לכל העיתונים היומיים, והיא הוגדלה בנובמבר 1952 ל-173 טונות. כעבור זמן קצר צומצמה המכסה במקצת, אך בחודש אפריל 1954 היא הוגדלה מחדש, והפעם ל-185 טונות.⁷⁶

אף על פי שמס"ת ערך במשך השנים כמה ביקורות על תפוצת העיתונים, לא חלו שינויים בחלוקה הפנימית של המכסה בהתאם לתפוצה האמתית של העיתונים. השינויים בתפוצת העיתונים נבעו לא רק מעליית קרנם של עיתוני הערב,⁷⁷ אלא גם מגלי העלייה ממדינות מזרח אירופה, שהביאו לגידול בתפוצת היומונים בשפות לועזיות. כתוצאה מכך, המפתח שלפיו חולקו מכסות הנייר לעיתונים, ובעיקר לעיתונים היומיים, נהיה במידה רבה ללא רלוונטי – היו עיתונים שקיבלו מכסות נייר נמוכות מהדרוש להם, ואחרים נהנו ממכסות עודפות.

כשנה לאחר קביעת המפתח המקורי לחלוקת נייר, החלו כמה עיתונים לתבוע הנהגת ביקורת תפוצה מוסמכת, שעל פיה יחולקו מכסות הנייר. אף שרוב היומונים מבין אלה שהיו מאוגדים באיגוד העיתונים היומיים התנגדו לכך, החליט ד"ר דב יוסף ביוני 1950 ליישם את ביקורת התפוצה. לשם כך נתמנו מבקרים מוסמכים, שבדקו בחודשים יולי-אוגוסט 1950 את העיתונים והגישו את ממצאיהם למשרד האספקה והקיצוב. במשרד הגיעו למסקנה שלעיתים הגדלת התפוצה היתה 'באופן מלאכותי',⁷⁸ אולם למרות זאת לא שונה מפתח החלוקה.

בינתיים התפרק משרד האספקה והקיצוב וסמכויותיו חולקו בין משרד החקלאות ומס"ת. כמו כן התחלפו שרים, מנהלים ומפקחים. באיגוד העיתונים המשיכו להתנגד לביקורת, אך שר המסחר והתעשייה החדש, יעקב גרי, הכריע שוב לטובת ביקורת, וזו נעשתה במאסר 1951 על ידי המפקח על התעשייה הקלה, ד"ר ג'ון לוי.⁷⁹ במאסר 1952 הועלו מחירי העיתונים, ובעקבות זאת חלו שינויים בתפוצת העיתונים, דבר שהבליט את הנחיצות בעדכון המפתח לחלוקת הנייר. מפתח חדש הותקן אך לא הופעל – בגלל ויכוחים

75 'נייר לעיתונות', מכתב של מר ואלה, מנהל ענף הנייר במס"ת, לעוזר שר המסחר והתעשייה, 12.12.1950, א"מ, ג 1812/9.

76 'הובטח נייר לעיתונים', דבר, 23.4.1953, עמ' 4.

77 לימור וגבל, "עיתוני הפרוטה" ב-1948.

78 מכתב של ד"ר א' פורת לח"כ ע' גוברין, 5.5.1952, א"מ, ג 1812/9.

79 ראו עיתון הארץ למנהל אגף התעשייה הקלה במס"ת, מר צבי לימן, 15.1.1953, שם, ג 4538/43.

ד"ר דב יוסף,
שר האספקה והקיצוב
(צלם: משה פרידן, לע"מ)

בין העיתונים האינטרסנטיים (שחששו כי מכסות הנייר שלהם יקוצצו) ובין מסו"ת.⁸⁰ עמדת האיגוד גררה ביקורת חריפה מצד חלק מהעיתונים. 'כל עוד חלוקת הנייר אינה מבוססת על ביקורת התפוצה, הרי האיגוד איננו אלא נטול כל סמכות מוסרית ומשפטית וזכות קיום איזו שהיא', טען הארץ.⁸¹

לאור התלונות החוזרות ונשנות מצד העיתונים, החליט מסו"ת בשנת 1953 לערוך שוב ביקורת תפוצה מקיפה, והפעם על ידי חמישה רואי חשבון נפרדים ובלתי תלויים זה בזה. למרות הביקורת המחדשת שררה תחושה שלא יימצא פתרון מדויק לסוגיה, או כפי שהתבטא פקיד בכיר במסו"ת: 'אי אפשר להגיע לצדק מוחלט'.⁸² ואכן, אף שלשלטונות היה ידוע שחלו תמורות בתפוצת העיתונים ויש עיוותים במכסות, החלוקה היחסית נותרה כשהיתה. המכסות המעוותות היו רק היבט בעייתי אחד של חלוקת הנייר לעיתונים. מבדיקה שנעשתה במסו"ת התברר שהיו שבועונים, ירחונים וכתבי עת אחרים שקיבלו הקצבות נייר אף שלא היה להם רישיון מטעם משרד הפנים, או אף שפעלו שלא על פי התנאים שהוגדרו להם. במארס 1951 הודיע המשרד על כוונתו להפסיק את אספקת הנייר לעיתונים שאינם ממלאים אחר תנאי הרישיון.⁸³ הנתק המעשי בין משרד הפנים, שהיה אחראי על רישוי העיתונים, ובין מסו"ת, שהיה אחראי על אספקת הנייר לעיתונים, נמשך גם בשנים

80 שם.

81 מכתב של 'י' זימברג מהארץ אל המפקח על התעשייה הקלה במסו"ת, צ' לימן, 9.10.1952, שם, ג 4565/17.

82 הדברים מיוחסים למנהל אגף התעשייה הקלה במסו"ת, צ' לימן. ראו מכתבו של מ' פרלס אל א' בלומנטל, 25.2.1953, שם, גל 12623/29.

83 מכתב של ד"ר ג' לוי למשרד הפנים, 16.3.1951, שם, ג 1812/9.

הבאות. פקידי משרד הפנים העניקו בקלות יחסית רישיונות לעיתונים ולכתבי עת חדשים, אך פקידי מסו"ת לא גילו יחס דומה, ואף לא הסתירו את דעתם על העיתונות. כך לדוגמה, כאשר הוחלט להעדיף מתן רישיונות ליבוא מלט על פני מתן רישיונות ליבוא נייר, הסביר מנהל המחלקה לתעשייה קלה במסו"ת, כי 'המדינה יכולה להתקיים עם עיתון אחד בעל שני עמודים, אבל לא בלי שקי מלט'.⁸⁴ גם למנכ"ל משרד האוצר, דוד הורוביץ, היתה דעה נחרצת בנושא ריבוי העיתונים: 'העניין הזה, שישנם מאות שבועונים, שבועון-שבועון לכל דבר ולכל מקצוע בתוך מקצוע, הוא איום. לאומות העשירות בעולם אין כל כך הרבה שבועונים באופן יחסי'.⁸⁵

לאחר שמסו"ת התרעם על התנהלות שר הפנים במתן רישיונות לעיתונים ולכתבי עת חדשים, הבהיר משרד הפנים כי 'מתן רישיון לעיתון על ידנו אינו מחייב כלל וכלל את המפקח על הנייר במשרדים להקציב נייר לבעל הרישיון'.⁸⁶ ובעקבות הביקורת נגדו הוסיפו במשרד הפנים הערה בגוף הרישיונות בזו הלשון: 'רישיון זה אינו מקנה זכות לקבלת נייר'.⁸⁷ כיוון שמכסות הנייר שסופקו לעיתונות, הן היומית הן התקופתית, לא היו עדכניות, נוצר מצב בו עיתונים שתפוצתם צמחה סבלו ממחסור בנייר, ועיתונים שתפוצתם צנחה נותרו עם עודפי נייר. באותה עת הגיעו לארץ משלוחי נייר בדרכים שונות, תוך עקיפת מגננוני הפיקוח של השלטונות.⁸⁸ התוצאה היתה שמצד אחד נוצר בשוק הנייר מחסור שיצר ביקוש, ומצד אחר היו בשוק עודפים שיצרו היצע. מה היו השיטות שנקטו העיתונים השונים כדי לפתור את מצוקת הנייר שלהם? להלן רשימה חלקית של השיטות והטכניקות:

- רכישת נייר ב'שוק השחור'. קיומו של 'שוק שחור' בנייר היה ידוע גם לשלטונות. בישיבה של הוועדה לענייני נייר של הכנסת, שפעלה בשנת 1951, סיפר חבר הוועדה חיים לנדאו: 'אספנו אינפורמציה מסביב לנקודה זו. רוב הנייר הוא נייר הבא ממקורות השוק השחור. ואין זה סוד. אני יודע, כי אף עיתון לא יסכים להיסגר בגלל קשיים בהשגת נייר. לא על נקלה קמו העיתונים, ולא במהרה ייסגרו. המציאות היא שקיים שוק שחור בנייר'.⁸⁹ גם במסו"ת היו מודעים לקיומו של שוק שחור בנייר, ולכך שכתבי עת קונים נייר בשוק זה.⁹⁰

84 מצוטט במכתב של עורך הארץ, גרשום שוקן, לשר האספקה והקיצוב, ד"ר דב יוסף, 18.8.1950, שם, ג 225/14.

85 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ישיבה מ"ד / שי"א, 17.5.1951, עמ' 46.

86 מכתב של מנכ"ל משרד הפנים, א"ש מויאל, למנכ"ל מסו"ת, שאול ליפשיץ, 28.1.1953, א"מ, ג 716/54.

87 שם.

88 אפשר שאחת השיטות ליבוא נייר היתה 'יבוא בלא הקצבת מטבע', כלומר היבוא הוצג כמתנה שנתקבלה מחו"ל, אך בפועל תמורתה שולמה במטבע זר שהוברח מהארץ. ראו דב גנחובסקי, 'מדיניות הצנע - ההיבטים הכלכליים', בתוך: נאור (עורך), **עולים ומעברות 1948-1952**, עמ' 112. השיטה הופעלה בתחומים אחרים במשק, ויש להניח שהדבר היה נכון גם בתחום יבוא הנייר.

89 פרוטוקול הוועדה לענייני נייר של הכנסת, 20.2.1951, א"מ, כ 29/2.

90 ראו לדוגמה מכתבו של ד"ר א' פורת לשר המסחר והתעשייה, 8.8.1950, שם, ג 225/15.

רכישת נייר בשוק השחור נעשתה לא רק בישראל אלא גם בארצות הברית, ולא רק על ידי עיתונים אלא גם על ידי גורמים שפעלו מטעם ממשלת ישראל. 'ברגע זה קונים נייר מוכן מכל הבא ליד', כתב ד"ר ג' לוי ממסו"ת בחודש אפריל 1951, כאשר היה עדיין מחסור בשוק העולמי.⁹¹ כתוצאה מכך נקנה הנייר באמצעות מתווכים וסרסורים שונים, והדבר גרם להעלאת מחיר הנייר.

- שאילת נייר מכתבי עת שהיו בידיהם עודפים. היו עיתונים יומיים שקיבלו בהשאלה נייר מכתבי עת שהחזיקו בידיהם עודפים קבועים או זמניים. כתבי העת התלוננו לעתים על כך, שהעיתונים אינם מקיימים את התחייבויותיהם ואינם מחזירים את הנייר שקיבלו בהשאלה. כתוצאה מאי-קיום ההתחייבויות, היו כתבי עת שנאלצו להופיע בצורה מקוצצת והופעתם של אחרים בוטלה כליל.⁹²
- הדפסת עיתון בשני פורמטים. את המגבלה על מספר הגיליונות המותרים להדפסה עקף **מעריב** בשיטה הבאה: כמחצית מהעיתונים שהודפסו היו בני ארבעה עמודים וכמות דומה הודפסה במהדורה בת שני עמודים בלבד. 'על ידי כך', הסביר עורך העיתון ד"ר עזריאל קרליבך, 'אנו מספקים את צורכי האוכלוסייה כולה, נותנים עיתון יומי בידי כל אדם שישי בשוב'.⁹³
- 'שנור' בשיטות פסיכולוגיות. אריה דיסנצ'יק (צ'יק), סגנו של קרליבך בעריכת **מעריב** ו'מומחה' הנייר של המערכת, הצליח לגייס נייר לעיתון בשיטות מקובלות ובשיטות מקובלות פחות. הוא היה מגיע למשל לדפוס **על המשמר**, שבו הודפס **מעריב**, וכך התנהלו הדברים: '[הייתי] מושך על עצמי ארשת של קדרות רוח, נכנס בראש מורכן "ומבשר": גמרנו, אין עיתון מחר. אין לנו אף פיסת נייר להדפיס עליה. תודה לכם על שיתוף הפעולה. מייד היו נזעקים: השתגעת, בגלל זה תסגרו את **מעריב**?! יש לנו עוד קצת נייר. קחו כמה גלילים, תחזירו כשיהיה לכם. הדפסנו. מהיד אל הפה, מהיום למחר'.⁹⁴
- קניית נייר מעיתונים ומכתבי עת שהיו במצוקה כספית. לדברי דיסנצ'יק, **מעריב** קנה נייר מהעיתונים **הבוקר**, **דבר והארץ**. אך לא היה בכך די ובין השאר הוא הגיע גם לגרשון אגרון, עורך **הג'רוזלם פוסט**. אגרון, שהיה זקוק לכסף, הסכים למכור לו נייר, אלא שמחסני הנייר בירושלים היו מטווחים על ידי תותחי הלגיון. דיסנצ'יק רץ למושל הצבאי של העיר, דב יוסף, וביקש עזרה, אך יוסף לא הסכים להוציא סחורה מירושלים. בסופו של דבר קנה דיסנצ'יק 100 טון וחיכה להפוגה, כדי שיוכל להוציא את הנייר מהעיר ולהעבירו לתל אביב.⁹⁵

91 מכתב של ד"ר ג' לוי להולנדר, 19.4.1951, שם, ג 1812/9.

92 ראו מכתבו של מ' לפידות, מאגדת השבועונים והירחונים בישראל, לד"ר ג'ון לוי ממסו"ת, 23.2.1951, שם, ג 1812/9.

93 ראו עזריאל קרליבך, 'בהשוואה לארצות חוץ', **ספר השנה של העיתונאים 1952**, אגודת העיתונאים, תל אביב, עמ' 334, 337, 338.

94 דב גולדשטיין, 'לידתו של עיתון', **מעריב**, 16.2.1973, עמ' 71-72.

95 שם.

דבר מעדכן את קוראיו על האילוצים שגרמו לקיצוץ בעמודי העיתון (17.7.1950, עמ' 1)

המאבק של העיתונות הלועזית

העיתונות העברית ראתה בעיתונים הלועזיים מתחרים ישירים שגזלו מהם קוראים. בכל הדיונים על הקיצוץ בנייר, ובעיקר על הקצבת מכסות נייר לעיתונים, הדגישו נציגי העיתונים העבריים שוב ושוב את חשיבות עיתוניהם בהשוואה לעיתונות הלועזית. מצד שני, רבים מהעיתונים הלועזיים לא צמחו בערוגות התקשורת העסקית, אלא היו עיתונים מפלגתיים לכל דבר. כמעט כל המפלגות ראו חשיבות בהוצאת עיתונים לועזיים בשפות שונות, כדי לפתוח ערוצי גישה אל העולים החדשים שטרם שלטו בשפה העברית ולא יכלו לצרוך תקשורת בשפה זו.⁹⁶

בין העיתונות העברית ללועזית התפתחו לא אחת 'חילופי מהלומות' והאשמות הדדיות בדבר העדפה או אפליה. כך לדוגמה האשים כתב מעריב, דוד גלעד, שהיו עיתונים לועזיים

96 תמונת העיתונות המפלגתית הלועזית לשנת 1954, כפי שעולה מספר השנה של העיתונאים, היתה כדלקמן: מפא"י: דאס ווארט (שבועון ביידיש); נרודנה דילו (בולגרית); אזאידו (הונגרית); נאס ליסט (סרבוקרואטית); אל וואטן (ערבית); ויאטה נוסטרה (רומנית); מפ"ם: נייוועלט (יידיש); על המשמר (בולגרית); אל מוסאב (ערבית); הציונים הכלליים: אונזער היינט (יידיש); פודם (בולגרית); אמת (גרמנית); אידאלט (הונגרית); דימינאציה (רומנית); אחדות העבודה: מאבק (בולגרית); מאבק לאחדות העבודה (ערבית); מק"י: נרודנה גלאס (בולגרית); אל איתחד (ערבית); גלזול פופולורי (רומנית); חרות: רזסוויט (בולגרית); המפלגה הפרוגרסיבית: הקידמה (גרמנית). ראו 'עיתונים לא בעברית', ספר השנה של העיתונאים 1954, עמ' 51-52. רשימה זו איננה כוללת פרסומים תקופתיים אחרים כמו דו-שבועונים, ירחונים או רבעונים שהוצאו לאור על ידי מפלגות.

שקיבלו 'חלק מהנייר הדרוש להם במחיר ממשלתי נמוך בהרבה מהמחיר בשוק החופשי'.⁹⁷ מצד אחר קבל מנהל העיתון בצרפתית ל'אקו ד'ישראל, יוסף העליון, כי לעיתונים היומיים בעברית קוצצה מכסת נייר בשיעור של 10 אחוזים, שעה שלעיתונים הלועזיים קוצצה המכסה ב-12.5 אחוזים.⁹⁸ ואילו עורך העיתון בהונגרית **אויקלט**, ד"ר ארנה מרטון, התלונן על כך שהקצבת הנייר המקורית שנקבעה לו בשנת 1948 היתה בת שני טון, ואף שבשנים שלאחר מכן הגיעו ארצה כ-80 אלף עולים מהונגריה ומהמדינות השכנות והדבר שילש את תפוצת העיתון, מכסת הנייר לא הוגדלה.⁹⁹

העיתונים הלועזיים הפעילו שדלנים, כולל פוליטיקאים, כדי לסייע להם בהשגת נייר. דוגמה לכך היא פנייתו של ד"ר אברהם גרנות (גרנובסקי) – שהיה חבר מועצת העם, מחותמי מגילת העצמאות, ממייסדי המפלגה הפרוגרסיבית וחבר הכנסת הראשונה והשנייה – שהתחנן בפני שר המסחר והתעשייה, יעקב גרי, להקציב בצורה סדירה נייר לעיתון בפולנית **אופיניה**. הוא לא הסתפק בחלוקת מחמאות לעיתון זה (עיתון ציוני התומך בעמדת הממשלה), אלא ציין את ההבדל בינו לבין שני שבועונים בפולנית, **פשגולד** ו**ברוניקה**, העוסקים בתעמולה ואף על פי כן נהנים מהקצבה ממשלתית רשמית של נייר.¹⁰⁰ טענות דומות היו לעיתון בשפה הרומנית **רנשטריה נואסטרא** ('תחייתנו'), שהתלונן כי אגודת השבועונים והירחונים בישראל מקפחת אותו ומפלה אותו, שכן בשנת 1948, כאשר בארץ היו כ-40 אלף עולים מרומניה והעיתון יצא פעם בשבוע, הוקצב לו נייר לפי תפוצה של 12 אלף גיליונות בחודש; ב-1950, כאשר מספר העולים מרומניה הגיע לכ-100 אלף והעיתון החל לצאת פעמיים בשבוע, מכסת הנייר הועלתה ל-20 אלף גיליונות בחודש; אולם עתה קוצצה המכסה ב-15 אחוזים.¹⁰¹

היו גם שרים ומנהיגים פוליטיים שראו בדאגה את צמיחתה ואת התפתחותה המואצת של העיתונות הלועזית. כך לדוגמה אמר שר החקלאות, פנחס לבון (מפא"י), בנושא זה: 'עשרות עיתונים לועזיים הם פגע רע. איננו יכולים לחסל את כל הפגע הזה כולו, אבל יש אפשרות לצמצמו, ואת כמות הנייר הזה נפנה לדברים אחרים'.¹⁰² ושר התחבורה, ד"ר דב יוסף (מפא"י), אמר: 'זוהי בושה וחרפה, שאנחנו נותנים כל כך הרבה נייר בשביל עיתונים לועזיים בארץ. לכל מפלגה יש 6-7 עיתונים. את זה צריכים להקטין. צריכים כבר להרגיל את הציבור לקרוא עיתון עברי. במידה מסוימת צריך אולי להרשות עיתונים

97 דוד גלעדי, '104 עיתונים מפיצים לעז בישראל', **מעריב**, 1.1.1954, עמ' 6. גלעדי ציין שהעיתונים הלועזיים רואים אור ב-13 שפות: אנגלית, גרמנית, צרפתית, ספרדית, הונגרית, רומנית, בולגרית, ערבית, פולנית, יידיש, צ'כית, פרסית וסרבית.

98 מכתב של יוסף העליון לד"ר א' פורת ממושרד האספקה והקיצוב, 1.10.1950, א"מ, ג 225/14.

99 מכתב של עורך **אויקלט**, א' מרטון, למס"ת, 3.10.1952, שם, ג 1812/9.

100 מכתב של ד"ר א' גרנות לשר המסחר והתעשייה, יעקב גרי, 25.12.1950, שם, ג 1812/9.

101 מכתב של הנהלת העיתון למפקח על המלאי במושרד האספקה והקיצוב, 3.7.1950, שם, ג 1812/9.

102 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ישיבה מ"ד / שי"א, 17.5.1951, עמ' 47-48.

בלועזית בשביל עולים חדשים, אבל לא עד כדי כך, כפי שזה נהוג היום'.¹⁰³ את דעתו בנושא העיתונות הלועזית העלה יוסף גם על הכתב. במכתב ששיגר לשר הפנים, יצחק גרינבוים, כתב כי תפקידם של העיתונים הלועזיים הוא 'למסור לעולים החדשים ידיעות כלליות ואובייקטיביות על המתרחש בארץ ובעולם בתקופה הראשונה לשהותם בישראל, כל עוד לא הספיקו לסגל לעצמם את השפה העברית. לכן קשה לי לראות כל הצדקה לאומית-תרבותית במתן רישיון להוצאת עיתונים אחדים (של מפלגות שונות) בשפה זרה אחת, ועל אחת כמה וכמה אין כל הצדקה לכך מבחינת המצב הקיים של אספקת הנייר בארץ'. בסיום דבריו הדגיש יוסף שאין בכוונתו 'להטיף להגבלת חופש הדיבור במדינתנו', אלא למלא את צורכי היישוב והעולים.¹⁰⁴

סגן שר המסחר והתעשייה, סוזאייב, אף ניסה ליזום מהלכים שנועדו להקשות על העיתונות הלועזית ולהגבילה. אך מהלכים אלה לא נשאו פרי. במכתב ששלח לשר הפנים, ישראל רוקח, כתב סוזאייב: 'שוחחתי לפני זמן מה עם שר האוצר על בעית העיתונות הלועזית, והיתה בכוונת משרדנו למנות ועדה ציבורית שתחקור בעיה זו ותמליץ בפנינו על צורת הקצבת הנייר וסדורים נוספים, כדי להקשות על העיתונות הלועזית ולעודד את העיתונות העברית'.¹⁰⁵

אך לא די בכך שהעיתונים הלועזיים חשו עצמם מקופחים בהשוואה לעיתונות העברית, גם בין העיתונים הלועזיים לבין עצמם נשמעו טענות על אפליה. כך לדוגמה, היומון בצרפתית 'לאקו ד'ישראל' חש מופלה לרעה בהשוואה לשאר העיתונים היומיים בשפות זרות. מנהלו התלונן שהוא מופלה לרעה על ידי איגוד הנהלות העיתונים היומיים, המחלק את מכסות הנייר. האפליה, לטענתו, באה לידי ביטוי באספקה מועטה של נייר, בקבלת נייר במידות לא מתאימות, או בקבלת נייר צבעוני שאינו מתאים להדפסת עיתון.¹⁰⁶ ואילו העיתון הבולגרי זריה שלח מכתב חריף למסו"ת, שכותרתו 'העולים הבולגרים אינם אזרחים ממדרגה שנייה', ובו נטען: 'אל לכם להפלות לרעה בצורה כה גסה את העליה הבולגרית [...] את הנייר לצורכי העיתון הבולגרי היה כב' מוצא בנקל על ידי הגבלת התפוצה של העיתונים "שלא נמכרים" אשר נדפסים [...]'.¹⁰⁷

103 שם, עמ' 47.

104 מכתב של ד"ר דב יוסף ליצחק גרינבוים, 12.5.1950, א"מ, ג 717/24.

105 מכתב של סגן שר המסחר והתעשייה, זלמן סוזאייב, לשר הפנים, ישראל רוקח, 15.12.1953, שם, ג 2221/12.

106 מכתב של מנהל העיתון, יוסף העליון, למנהל ענף הנייר במשרד האספקה והקיצוב, 1.10.1950, שם, ג 225/14. מנהל ענף הנייר במסו"ת העביר את המכתב לעוזר השר בצירוף מכתב, שבו נאמר בין השאר: 'עומדות בפנינו, לפי דעתי, שתי אפשרויות: למצוא מהר אפשרות ליבוא כמויות די גדולות של נייר, או להעזיז להכריז על הפסקה, או לפחות צמצום גדול של העיתונות הפרוידית ובעיקר המפלגתית, הלועזית וכו'', 'נייר לעיתונות', 12.12.1950, שם, ג 1812/9.

107 מכתב של עורך העיתון זריה, דניאל אמארייליו, למנהל מחלקת הנייר במסו"ת, ד"ר ליפמן, 7.5.1951, שם, ג 315/25.

המאבק של כתבי העת

חזית נוספת ב'מלחמת הנייר' התנהלה בין כתבי העת ובין הממשלה. למעשה היתה זו חזית כפולה: מצד אחד נאבקו כתבי העת להגדלת מכסות הנייר שלהם, ומצד אחר הם נאבקו להשוואת מעמדם וזכויותיהם עם אלה של היומנים. כתבי העת קבלו על כך שהם מופלים לרעה – 'ללא כל הצדקה' – לעומת העיתונים היומיים, בכך שהקיצוץ במכסות הנייר שלהם גבוה יותר. 'אין אנו רואים את תפקידנו פחות חשוב מאשר זה של העיתונות היומית', כתבה ועדת החירום של אגודת השבועונים והירחונים בישראל.¹⁰⁸ בהזדמנות אחרת טען נציג כתבי העת: 'אנו סבורים, שהשבועונים צריכים לעמוד בדרגה אחת באספקת הנייר להופעה הסדירה עם העיתונות היומית בישראל'.¹⁰⁹ בישיבה זו טען עוד נציג אגודת השבועונים והירחונים, כי 'המצב הוא כל כך קריטי, שאנו עומדים בפני סגירת העיתונות שלנו'. בגילוי דעת שפרסמו כתבי העת ב-1952 נשמעה שוב הזעקה על אפליה, אך הפעם גם נטען כי בגלל סירובה של הממשלה לספק להם נייר, היו כתבי עת שנאלצו לקנות נייר בשוק השחור או לשאול אותו מגורמים שונים; ומאחר שלחלקם לא היתה אפשרות להחזיר את החוב הם נאלצו להיסגר.¹¹⁰

כתבי העת בחנו לא רק את כמויות הנייר שהוקצבו לעיתונים היומיים, אלא גם הסתכלו ימינה ושמאלה כדי לראות מי מהם מקבל יותר מהאחרים. השבועון העולם הזה, לדוגמה, התלונן כי נאלץ לקצץ את מספר עמודיו ל-16, בעוד מתחריו קיצצו במידה פחותה ממנו (דבר השבוע צמצם את היקפו ל-20 עמודים, במחנה ל-32 עמודים וקול ישראל ל-20 עמודים). 'עשינו צעד זה תחת לחץ, תוך הכרת אי הצדק שבדבר', כתב עורך העיתון, אורי אבנרי, לשר האספקה והקיצוב.¹¹¹

ייצור נייר עיתון בישראל

אחד הניסיונות הראשונים להקים מפעל נייר בארץ ישראל נעשה על ידי ליאו שיינר בשנת 1923. כאשר הדבר לא עלה בידו, הקים מפעל במצרים. מאוחר יותר שב ארצה, ולאחר שקיבל קרקע מפיק"א הקים מפעל, אך זה נשרף בשנת 1939 על ידי פורעים ערבים. את המכוונות שניצלו מהשרפה הוא נאלץ למכור למפעל בפורטוגל, ונותר בארץ ישראל 'בלי

108 מכתב של ועדת החירום של אגודת השבועונים והירחונים בישראל לאגף הנייר במשרד האספקה והקיצוב, 1.9.1950, שם, ג 225/14.

109 פרוטוקול הוועדה לענייני נייר של הכנסת, 20.2.1951, שם, כ 29/2.

110 זעקת כתבי העת במדינה – גילוי דעת לממשלה, לחברי הכנסת ולציבור, 22.5.1952, שם, ג 1812/9.

111 מכתב של אורי אבנרי לשר האספקה והקיצוב, דב יוסף, 28.8.1950, שם, ג 225/14.

מכונות ובלי הצלחה.¹¹² ב־1951, כאשר משבר הנייר היה בשיאו והוועדה לענייני נייר של הכנסת יושבה על המדוכה, פנה שיינר ליו"ר הוועדה ח"כ פורדר, והציע להקים את המפעל מחדש, בתנאי שיעמידו לרשותו 1,000 דונם בוואדי מילק ו־500 אלף דולר לקניית מכונות. פורדר עדכן את חברי הוועדה בהצעה והמליץ להעבירה 'למשרד הממשלתי המוסמך',¹¹³ אך לא ברור מה עלה בגורלה.

בה בעת התנהל משא ומתן קדחתני להקמת מפעל נייר בארץ בין יהודי אמריקני בשם יוסף מייזר ובין שר האוצר, אליעזר קפלן,¹¹⁴ ומפתיע שחברי הוועדה לא ידעו על כך. נראה שהם לא ידעו גם על המשא ומתן שהתנהל עם חברת 'סולל בונה' ההסתדרותית, שכבר ב־1948 תכננה לרכוש מפעל נייר בפינלנד ולהקימו בארץ. מייזר הצליח לשכנע את קפלן כי 'תוכניתו שלו עדיפה מזו של סולל בונה',¹¹⁵ וכך נסללה הדרך להקמת מפעל הנייר בחדרה.

נייר חדרה (או בשמו המלא: 'מפעלי נייר אמריקאים-ישראלים בע"מ'), שהחל לפעול בדצמבר 1953, היה המפעל הראשון בישראל ובמזרח התיכון שייצר סוגים שונים של נייר. הקמת המפעל עוררה עניין רב, ואף זכתה לסיקור אוהד בעיתונות.¹¹⁶ הממשלה התחייבה שלא תפקח על מחיר מוצרי הנייר במשך עשר שנים, והמפעל יהיה רשאי לקבוע בעצמו את מחירי תוצריו.¹¹⁷

תחושות השמחה וההקלה, שליוו את העיתונות עם הקמת המפעל החדש, נמוגו עד מהרה. אמנם חל שיפור במצב מלאי הנייר במדינה, אך העיתונים היומיים הרימו קול זעקה על מחירו. הם קבלו על כך, שבעוד שמחיר טון נייר מיובא (כולל מכס והוצאות הובלה) עומד על 320-330 ל"י, הם נתבעים לשלם עבור טון נייר מתוצרת הארץ סכום של 375-385 ל"י. העיתונים דרשו שהמפעל בחדרה יספק את הנייר במחירי השוק העולמי, ושמשו"ת הוא שיקבע את המחיר. כן דרשו שהעיתונות תזכה להנחה מיוחדת, כמו המצב בבריטניה.¹¹⁸ הטענות על מחירו הגבוה של נייר מתוצרת הארץ נמשכו גם בשנים הבאות;

112 פרוטוקול הוועדה לענייני נייר של הכנסת, 13.3.1951, שם, כ 29/2.

113 שם.

114 יוסף מייזר מניו יורק עמד בראש קבוצה של ארבעה תעשייני נייר יהודים ממדינות שונות. שלושת האחרים היו ד"ר אסטורה מאייר מאיטליה, לאון פפר מברזיל ומקס פרייליך מאוסטרליה. ראו אורן קלמן, 'נייר מתוצרת הארץ: מפעל הנייר בחדרה ומדיניות הפיתוח של ממשלות מפא"י בשנות המדינה הראשונות', **עיונים בתקומת ישראל**, 26 (2016), עמ' 354-357.

115 שם. בפברואר 1951 הציע עורך **מעריב**, קרליבך, בישיבה משותפת של 'ועדת העורכים' ואיגוד המו"לים, להקים בארץ בית חרושת לנייר. שוקן, עורך **הארץ**, תמך בהצעה. ראו ישיבת ועדת העורכים עם נשיאות המו"לים, 11.2.1951, אא"ע, מסמך 120, 46, קופסה 9.

116 ראו לדוגמה, 'ביח"ר לנייר יופעל במחצית 1953 בחדרה', **על המשמר**, 18.1.1952, עמ' 1; 'בית החרושת לנייר בחדרה מתחיל בייצור', **הצופה**, 17.12.1953, עמ' 4.

117 'דוד, 'נייר - מתוצרת הארץ', **חרות**, 17.12.1953, עמ' 2.

118 מכתב של מנהל חטיבת התעשייה במסו"ת, א' ליכטנשטיין, אל סגן השר, זלמן סוזאייב, 3.12.1953, א"מ, ג 4565/17.

בשנת 1955 התלוננו העיתונים על כך שמחירו של טון נייר מתוצרת המפעל בחדרה עומד על 515 ל"י, בעוד שמחיר טון נייר מיובא הוא 440 ל"י בלבד.¹¹⁹ התנגדות הממשלה והלקוחות לדרישת המפעל בחדרה להעלות את מחיר הנייר לעיתון העמידה בספק את כדאיות הייצור של נייר עיתון בישראל, ואכן המפעל הודיע שיפסיק לספק נייר לעיתונים.¹²⁰ לאור זאת הורה מסו"ת לעיתונים לחפש מקורות לאספקת נייר בחו"ל, והעניק להם רישיונות ליבוא 2,500 טון נייר. משלחת של נציגי העיתונים יצאה לדרך והצליחה להשיג נייר במפעלים בפילנד ובשבדיה. בינתיים המפעל בחדרה חזר בו מהחלטתו הקודמת, והודיע כי ישוב לספק נייר לעיתונות המקומית בתנאי שייפסק יבוא הנייר מחו"ל. אך העיתונים המשיכו להתלונן, לא רק על מחיר הנייר המקומי אלא גם על איכותו הירודה.¹²¹ מסו"ת הקים ועדה, בשיתוף נציגי העיתונים והמפעל, כדי לדון בשיפור איכות הנייר, והועדה פרסמה שורה של המלצות,¹²² אך התלונות על המחירים והאיכות נמשכו,¹²³ וגברו דברי הביקורת בעיתונות.¹²⁴

בדיעבד אפשר לקבוע, כי אף שמפעל הנייר לא היה בבחינת נוסחת קסם שפתרה במהירות וביעילות את המחסור בנייר בעיתונות הישראלית, בכל זאת בתקופות מסוימות סייע המפעל לצמצם את המצוקה ואף להתגבר עליה. לדברי עורך מעריב, קרליבך, הנייר של חדרה, אף על פי שניתן 'טיפין טיפין' ובאיכות גרועה, בסופו של דבר "טיפין" אלה הם שהצילו את העיתונים מסגירה זמנית.¹²⁵

- 119 מכתב של איגוד הנהלות העיתונים למנכ"ל מסו"ת, 13.7.1955, שם, ג 4538/43.
- 120 ראו 'יופסק' ייצור נייר עיתון בחדרה, דבר, 27.10.1954, עמ' 4; 'ביהח"ר' לנייר בחדרה מצמצם באופן מלאכותי את הייצור, על המשמר, 29.11.1954, עמ' 4. וכן ראו מכתב של איגוד הנהלות העיתונים היומיים בישראל למר טייבר, מנהל חטיבת התעשייה במסו"ת, 24.6.1956, א"מ, ג 4565/17; מכתב של פ' בורושק למ' זהר ממסו"ת, 10.7.1956, שם, ג 4565/17.
- 121 ראו מכתב של איגוד הנהלות העיתונים היומיים בישראל לאברהם (רמי) טייבר, מנהל חטיבת התעשייה במסו"ת, 24.6.1956, שם, ג 4565/17; מכתב של פ' בורושק למ' זהר ממסו"ת, 10.7.1956, שם, ג 4565/17.
- 122 פרוטוקולים משיבת הוועדה לבדיקת התלונות על טיב נייר עיתון מתוצרת חדרה, 9.8.1956, 17.8.1956, 23.8.1956, 25.8.1956, שם, ג 4565/17.
- 123 עזריאל קרליבך, 'נייר זה', מעריב, 30.1.1956, עמ' 4.
- 124 ראו לדוגמה י' כנען, 'אין נייר ואין חיסכון', דבר, 19.1.1955, עמ' 3; צ' בן דוד, 'לבעיית המחסור בנייר עיתון', חרות, 11.7.1955, עמ' 3; 'מחיר מוגזם לנייר המקומי', דבר, 28.9.1955, עמ' 2; ח' יוסף, 'עמדת המונופולין של מפעלי הנייר – מעמסה', על המשמר, 26.10.1955, עמ' 2; י' שדמי, 'להיכן נעלם נייר חדרה?', מעריב, 15.10.1957, עמ' 2.
- 125 מעריב – השנה השישית, 1953, קיצור דו"ח פנימי, עמ' 40, אב"ע, מסמך 046, 103, קופסה 13.

סיכום, או: האם באמת היה מחסור בנייר?

בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה שרר בישראל משטר צנע קפדני. כל המוצרים החיוניים היו תחת פיקוח, ובשל המחסור במטבע זר, כל יבוא מחו"ל היה כרוך בקבלת רישיון מיוחד. הנייר – חומר הגלם הבסיסי לייצור עיתונים, כתבי עת וספרים – היה אף הוא בין המוצרים שהיה צורך לייבאם ושהוכנסו למסגרת הפיקוח הקפדני. בעיתונות הישראלית היתה תחושה קשה בשל המחסור בנייר והיעדר מלאי. הדברים הגיעו לידי כך, שעיתונים נאלצו לחיות 'מן האונייה אל מכונת הרוטציה'¹²⁶ ולפעמים נשארו עם מחסנים ריקים.¹²⁷ התמונה היתה קשה, אך האם באמת משבר הנייר היה כה חמור?

התשובה על שאלה זו אינה חד־משמעית. אמנם היה משבר נייר משלוש סיבות אלו: ראשית, היה מחסור עולמי בנייר, לפחות בארבע השנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל, דבר שהקשה על רכישת נייר בשוק העולמי. שנית, המחסור במטבע זר אילץ את משרד האוצר לקבוע סולם עדיפויות ולהקציב דולרים או ליש"ט ליבוא מוצרים חיוניים, ונייר עיתון לא תמיד היה בראש הרשימה. שלישית, היו גם סיבות לא צפויות, כמו שביתה בנמל ניו יורק שעכבה במשך שבועות משלוח נייר לישראל, או שביתה סוורים בנמל חיפה שמנעה פריקת מטען נייר שהגיע ארצה.¹²⁸

מנגד, שורה של דוגמאות, טענות ודיווחים, מלמדת שתמונת המצב – לפחות בחלק מהזמן – לא היתה קודרת כפי שהעיתונים הציגו אותה:

- באותה עת היתה נהוגה מדיניות ליברלית בהענקת רישיונות לעיתונים ולכתבי עת חדשים. מסו"ת אמנם התרעם על היד הקלה של משרד הפנים בהנפקת רישיונות, אך יש מקום לשער שלו היה המחסור בנייר לעיתונים קריטי, היתה ננקטת פעילות ממשלתית מתואמת בנושא כדי למנוע הופעת 'פיות' חדשים 'הרעבים לנייר'.
- טענות שונות של הוועדה הבין־לאומית לחומרי גלם סותרות את התמונה הקודרת של 'משבר נייר'. לדוגמה, הטענה כי ישראל ייצאה נייר עיתון בשנת 1951, וכן ביקורת על כך שב־ישראל משתמשים בנייר עיתון להדפסת ספרים. הוועדה התרשמה שמצבה של ישראל אינו כה גרוע, וסברה כי 'ארצות אחרות נמצאות במצב יותר גרוע מאשר ישראל'.¹²⁹

¹²⁶ 'משבר הנייר', הארץ, 12.12.1951, עמ' 2.

¹²⁷ דו"ח על מצב נייר לעיתונים, ללא תאריך, א"מ, כ 29/2.

¹²⁸ ראו מסמך שהוכן על ידי ד"ר א' פורת ממסו"ת בנושא 'אספקת נייר לעיתונות', 29.1.1952, שם, פ 781/16. דוגמה אחרת היא מקרה שקרה באפריל 1955 וגרם לכך שהעיתונים נותרו כמעט ללא נייר: מטען נייר מרומניה, שהגיע לנמל חיפה, נותר קבור בבטן האנייה במשך כשבוע ולא ניתן היה להוציאו בשל מטענים אחרים שהועמסו עליו. רק לאחר שהנהלת הנמל גייסה פועלים מיוחדים שעבדו כל הלילה, נפרק הנייר והובטחה הופעה סדירה של העיתונים. ראו 'גויסו לפריקת נייר עיתון', מעריב, 15.4.1955, עמ' 1.

¹²⁹ הדברים מובאים במכתב של סגן מנהל האגף הכלכלי במשרד החוץ, מ' ברטור, לשר המסחר והתעשייה, 22.11.1951, א"מ, ג 4538/43.

- איגוד כתבי העת טען כי 'שנה הוכחה שמשתמשים לרעה בנתינת נייר לבעלי רישיונות, והנייר הולך לאו דווקא להדפסה'.¹³⁰
- היו טענות על כך ש'יש נייר' כאשר מפלגת השלטון מעוניינת לקדם את ענייניה. ביקורת בעניין זה כלולה במכתב ששיגר עורך **מעריב**, קרליבך, לחייל שהתלונן על שהעיתון אינו מגיע לבסיסו, והעיתון היחיד המצוי במחנה הצבאי הוא הדור, עיתונה של מפא"י. תשובת קרליבך היתה: 'כאשר המפלגה יסדה לה עיתון ערב, לפתע היה די נייר [...] ולפתע היו דוויזים [מטבע זר], ולפתע לא היו משלוחים יותר חשובים'.¹³¹

טענות שנשמעו ממקורות שונים האירו פן אחר של סוגיית המחסור בנייר, ונגעו במעמד המיוחד של העיתונים ובקשרי הגומלין בינם לבין השלטון, לפיהן עיתונים שילמו תמורת הנייר שרכשו מס קנייה מופחת בשיעור של 6 אחוזים, ומכרו או העבירו את הנייר ל'שימוש אחר'. כדאיות העסקה נבעה מכך, שעל נייר שלא שימש להדפסת עיתונים אלא ל'שימוש אחר' חל מס בשיעור של 15 אחוזים.¹³²

שלטונות המכס שבדקו את הנושא נתקלו בקשיים בחקירתם.¹³³ באגף המכס והבלו חששו ככל הנראה מעימות עם העיתונים. 'נראה לי שיש מקום לשיקול נוסף, אם כדאי "להתעסק" עם מערכות עיתונים', כתב ראש מדור הביקורת והפיקוח במחוז תל אביב למנהל המכס והבלו.¹³⁴ ואילו במסמך פנימי נוסף שעסק בנושא נכתב: 'רצוי לערוך חקירה אצל כל הגורמים הקשורים עם סוג נייר זה על מנת להגיע למקור ההברחה, אך יש להימנע לעת עתה מפעולות במערכות עיתונים ובדיקת חשבונות אצלם'.¹³⁵ אף שלכאורה 'מלחמת הנייר' שתוארה במאמר זה היא רק סיפור של מקרה אחד בתולדות העיתונות במדינת ישראל, למעשה מדובר בפרק שלם המשתרע על פני יותר ממחצית העשור הראשון לקיומה של המדינה. פרק זה עוסק במרקם היחסים העדין בין הממשלה הצעירה ובין העיתונות הוותיקה,¹³⁶ והוא מאיר נקודת ממשק שהיא הפיקוח הממשלתי על שוק הנייר ועל אספקתו לעיתונים – ולענייננו: כלכלה פוליטית של תקשורת ועליה. העיסוק ב'מלחמת הנייר' גם מאיר בעיה קיומית לעיתונות – המחסור בנייר, שהוא חומר הגלם החיוני לייצור עיתונים וכתבי עת.

130 פרוטוקול הוועדה לענייני נייר של הכנסת, 20.2.1951, שם, כ 29/2.

131 מכתב של עזריאל קרליבך לחייל משה סילש, ללא תאריך, ארכיון עזריאל קרליבך, 9, מסמך 060-059.

132 מכתב של הממונה על ביקורת המסים, א' יעקובוביץ, למנהל אגף המכס והבלו, 12.4.1957, א"מ, גל 12692/36.

133 אגף המכס והבלו, ממצאי ביקורת, ללא תאריך, שם.

134 מכתב של ש' תהילה אל מנהל המכס והבלו, 26.12.1954, שם.

135 מכתב של א' אשכולי מהנהלת מס קניה, למדור הביקורת והפיקוח בהנהלת המכס והבלו, 17.1.1955, שם.

136 מרבית העיתונים שראו אור בשנותיה הראשונות של המדינה הוקמו עוד לפני הכרזת העצמאות.

ל'מלחמת הנייר' היו שני היבטים עיקריים: שלטוני ועיתונאי. מן ההיבט הראשון אפשר לעמוד על דפוסים אידאולוגיים ופרגמטיים בקרב שרי הממשלה והפקידות הבכירה, שהניבו לכאורה מדיניות של סתירות ביחס לעיתונות: מצד אחד, הגבלות ופיקוח ממשלתי שנומקו במחסור במטבע זר לרכישת נייר וביבוא המוגבל של נייר, ומצד אחר, חלוקה נדיבה של רישיונות להוצאתם לאור של עיתונים חדשים, שכל אחד מהם נזקק ל'ליטרת נייר' משלו מתוך כלל 'עוגת הנייר' שסופקה לשוק העיתונים. 'מלחמת הנייר' היא מעין מקרה מבחן, שבאמצעותו אפשר לבחון כיצד ניצלה המערכת הפוליטית את הכוח הטמון בידיה – במקרה זה: השליטה בהקצבת הנייר – כדי לווסת (ולו חלקית) את אספקת הנייר בהתאם ל'צבע' המפלגתי או האידאי של העיתונים.

מן ההיבט השני, תקופת 'מלחמת הנייר' היא מקרה מבחן המלמד על דרכי פעולה מגוונות שנקטו על ידי העיתונות, החל בשתדלנות אישית וכלה בשינויים טכניים ומערכתיים בהפקת עיתונים, בתקופה בה נאלצה העיתונות להתמודד עם מחסור במשאב העיקרי הדרוש להוצאתם לאור של עיתונים – נייר.